

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Bakalářská práce

Anna Josefína Nováková

Morfologická a syntaktická charakteristika výrazů *půl* a *čtvrt*

Morphological And Syntactical Charakteristic of The Expressions Half And Quarter

Praha 2019

Vedoucí práce: Mgr. Pavlína Synková, Ph.D.

Děkuji Mgr. Pavlíně Synkové, Ph.D., za vynikající vedení práce, za čas, který mi věnovala, za podněty, díky kterým tahle práce vznikla, a za mnoho dalšího. Rovněž děkuji za setkání s její inspirativní osobností.

Díky Luce, Petrovi, Elišce a největšímu pomocníkovi a podpoře na světě.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

Praha 18. 7. 2019

.....

Anna Josefina Nováková

Abstrakt

Předkládaná bakalářská práce si klade za cíl poskytnout morfologickou a syntaktickou charakteristiku výrazů *půl* a *čtvrt*. První část se zabývá zpracováním a charakteristikou číslovek s ohledem na sledované výrazy v odborné literatuře a stanovuje výzkumné otázky (např. míra ustrnutí výrazů, tvary jména počítaného předmětu (JPP) aj.), které na základě korpusové analýzy rozvádí praktická část. Data k analýze pocházejí z korpusu SYN2015. Analyzovaný vzorek čítá 1000 tvarů lemmatu *čtvrt* a stejný počet tvarů lemmatu *půl*. Analýza ukázala, že výrazy si jsou v mnohém podobné: např. nízký počet neustrnulých tvarů (např. *do půli stehem*), v přímých pádech až na výjimky genitivní tvar JPP (např. *půl dne, čtvrt měsíce*), v nepřímých až na výjimky tvar řízený vyšší větou stavbou (např. *s půl dnem, o čtvrt roce*), stejná přísudková shoda jako u číslovek typu *pět* (např. *půl roku uplynulo, čtvrt koláče zbylo*). V některých charakteristikách se však výrazy také liší: např. tvary *půl* jsou omezeny na jeden další tvar, tvary *čtvrt* jsou mírně variabilnější, výraz *čtvrt* je možné rozvinout přívlastkem, u výrazu *půl* to možné není, určení času typu *půl třetí* je častěji rozvíjeno přívlastkem v SG, určení typu *čtvrt na tři* přívlastkem v PL. Celkově se ukázalo, že oba výrazy mají více vlastností číslovek než podstatných jmen: omezené paradigma, přívlastek rozvíjí nejčastěji JPP, i když se váže k celému spojení *půl/čtvrt* + JPP, shoda s přísudkem je stejná jako u číslovek. O číslovkové slovnědruhovosti svědčí i nalezené negramatické jevy, způsobené analogií s číslovkami (např. *půl hodin, čtvrt kilometrů*).

Klíčová slova: číslovky, podstatná jména, výraz *čtvrt*, výraz *půl*, morfologie češtiny, syntax češtiny, korpusová analýza

Abstract

This bachelor's thesis aims to provide a morphological and syntactical analysis of Czech expressions *půl* “a half” and *čtvrt* “a quarter”.

The first part deals with the description and characteristics of numerals in specialized literature, with focus on the explored expressions, and it then proceeds to define the research questions (e. g. to what extent are the forms frozen; forms of the noun denoting the counted object (JPP) etc.), which are then explored in the practical part, using corpus analysis.

The data used in the analysis are taken from the SYN2015 corpus. The analysed sample contains 1 000 of the *čtvrt* lemmas and the same number of the *půl* lemmas. The analysis shows that the expressions resemble one another in several aspects: e. g. the low number of non-frozen forms (e. g. *do půli stehna* “halfway up/down the thigh”); JPP have mostly genitive form in direct cases (e. g. *půl dne* “a half of a day”, *čtvrt měsíce* “a quarter of a month”); and in indirect cases, the form of JPP is mostly dependent on higher sentence structure (e. g. *s půl dnem* “with a half of a day”, *o čtvrt roce* “about a quarter of a year”), and they have the same predicate agreement like the numerals of the *pět* “five” type (e. g. *půl roku uplynulo* “half a year passed”, *čtvrt koláče zbylo* “a quarter of the pie is left”). But the expressions also differ in several aspects: e. g. the *půl* forms have only one other form while the *čtvrt* is slightly more formally variable; the expression *čtvrt* can be modified by an attribute while *půl* cannot; the phrases used for telling time such as *půl třetí* “half past two” are more often modified by a singular form attribute, while the phrases like *čtvrt na tři* “quarter past two” by an attribute in plural.

Overall, we have discovered that both expressions have more characteristics of numerals than those of nouns: limited paradigm; attribute usually modifies the JPP although it is dependent on the entire expression *půl/čtvrt*+JPP; and the predicate agreement is the same as it is with the numerals.

The fact that the expressions belong to numerals is also proven by the found non-grammatical aspects, which are caused by analogy with numerals (e. g. *půl hodin* “a half of the hours”, *čtvrt kilometrů* “a quarter of the kilometres”).

Keywords: numerals, nouns, expression quarter, expression half, Czech morphology, Czech syntax, corpora analysis

Obsah

Úvod	8
1. Teoretická část	9
1.1. Tradiční třídění slovních druhů	9
1.2. Charakteristika číslovek a jejich rozdělení v mluvnicích a příručkách	10
1.2.1. Gebauerova <i>Příruční mluvnice jazyka českého pro učitele a studium soukromé</i> 10	
1.2.2. Mluvnice spisovné češtiny	11
1.2.3. Česká mluvnice	12
1.2.4. Mluvnice češtiny 2	13
1.2.5. Příruční mluvnice češtiny	13
1.2.6. Čeština, řeč a jazyk	14
1.2.7. Mluvnice současné češtiny 1	14
1.2.8. Akademická gramatika spisovné češtiny	14
1.3. Výrazy půl a čtvrt v ostatní odborné literatuře	15
1.3.1. Slovník spisovného jazyka českého	15
1.3.2. Akademický slovník současné češtiny	16
1.3.3. Výrazy <i>půl</i> a <i>čtvrt</i> v dílčích studiích	16
1.3.4. Internetová jazyková příručka	18
1.4. Shrnutí jevu v literatuře	18
1.5. Vlastní náhled na číslovky	19
2. Teorie k analýze	21
2.1. Přísudková shoda v češtině	21
2.2. Přívlastková shoda v češtině	21
2.3. Jméno počítaného předmětu	22
2.4. Bezpodmětné věty	23
3. Praktická část, výsledky analýzy	24
3.1. Úvod	24
3.2. Popis korpusového výzkumu	24
3.3. Ustálená spojení a výrazy	28
3.4. Četnost pádů u <i>půl</i> a <i>čtvrt</i>	29
3.5. Míra ustrnutí	30
3.5.1. Popis pádů, kde <i>půl</i> nejčastěji ustrnuje	31
3.5.2. Popis pádů, kde nejčastěji <i>čtvrt</i> ustrnuje	31
3.5.3. Ustrnutí v časovém určení	31

3.5.3.1.	<i>Půl</i>	31
3.5.3.2.	<i>Čtvrt</i>	32
3.5.4.	Ustrnutí v nečasovém významu	33
3.5.4.2.	<i>Čtvrt</i>	35
3.5.5.	Závěr.....	36
3.6.	Číslovka + JPP (tvar JPP).....	37
3.6.1.	NOM+ACC	37
3.6.2.	GEN.....	40
3.6.3.	DAT.....	41
3.6.4.	LOC.....	42
3.6.5.	INS	44
3.6.6.	Závěr.....	45
3.7.	Shoda přívlastku shodného (PKS)	46
3.7.1.	PKS rozvíjí spojení výrazu <i>půl/čtvrt</i> + JPP	46
3.7.2.	PKS rozvíjí jen JPP	50
3.7.3.	PKS rozvíjí jen <i>půl/čtvrt</i>	50
3.7.4.	Závěr.....	50
3.8.	Shoda podmětu a přísudku	51
3.8.1.	<i>Půl/čtvrt</i> v pozici podmětu	51
3.8.2.	<i>Půl/čtvrt</i> je součástí přísudku.....	53
3.8.3.	Elipsa slovesa.....	53
3.8.4.	Závěr.....	54
3.9.	Sporné příklady	54
4.	Závěr.....	56
5.	Seznam zkratk	62
6.	Seznam literatury	63
7.	Seznam elektronických zdrojů citovaných příkladů	64
8.	Přílohy	65

Úvod

V bakalářské práci se zabývám morfologickou a syntaktickou charakteristikou výrazů *půl* a nedostačující.

K práci přistupuji s předpokladem o číslovkové platnosti výrazů, který chci na konci analýzy potvrdit.

V teoretické části se nejprve zaměřím na charakteristiku číslovek v příručkách a mluvnicích s ohledem na sledované výrazy (výrazy rovněž sleduji ve vybraných slovnících). Dále pracuji s další odbornou literaturou, která přináší o *půl* a *čtvrt* nosné informace. Vždy zmiňuji především tvrzení, která považuji za diskutabilní. Stěžejní není komparace nalezených údajů, pouze zachycení daného jevu a stanovení otázek, po jejichž zodpovězení by mohlo dojít k zaplnění prázdných míst v literatuře. Stanovené otázky se pokusím zodpovědět na základě korpusové analýzy.

Praktická část se tudíž věnuje korpusové analýze těchto dvou výrazů. Data z analyzovaného vzorku pocházejí z korpusu SYN2015. V této části nejdříve rozvádím a teoreticky charakterizuji otázky analýzy. Dále představím popis a metodu korpusové analýzy, poté se věnuji ustáleným spojením, ve kterých se *půl* a *čtvrt* vyskytují. Pro podložení hypotézy o číslovkové platnosti výrazů si všímám, v jakých pádech se sledované výrazy nejčastěji vyskytují, a porovnávám jejich frekvenci s frekvencí pádů substantiv a číslovek obecně. Dále se věnuji míře ustrnutí výrazů, kterou považuji za mimořádnou morfologickou vlastnost číslovek, a pozoruji tvar JPP (dále jméno počítaného předmětu) po sledovaných výrazech, protože i touto vlastností se některé číslovky liší od substantiv a adjektiv. V části zabývající se shodou u přísudků a přívlastků shodu rozdělují na substantivní a číslovkovou a pozoruji jejich frekvence. Na samý závěr podrobně popisuji sporné příklady, u kterých nešlo s některými z uvedených charakteristik pracovat.

1. Teoretická část

1.1. Tradiční třídění slovních druhů

Slovní druhy se v českém lingvistickém prostředí nejčastěji rozdělují podle 3 kritérií.¹ První je kritérium sémantické, tedy významové. Dle něj se slovní druhy rozdělují na neplnovýznamové a plnovýznamové. Plnovýznamovými/autosémantickými slovními druhy jsou podstatná jména (substantiva), přídavná jména (adjektiva), slovesa (verba) a příslovce (adverbia). K těmto základním slovním druhům lze také přidat návstavné slovní druhy: číslovky (numeralia) a zájmena (pronomina). Všechny tyto slovní druhy se považují za plnovýznamové, i když některé výrazy plnovýznamové ve skutečnosti nejsou (např. sloveso *být* v roli pomocného slovesa). Za autosémantická slova se považují i mnohá citoslovce (*bum, och, haló!* apod.). Ostatní slovní druhy jsou neplnovýznamové/synsémantické. Jsou to slovní druhy nesamostatné, tj. nevyjadřují žádný věcný význam. Jsou jimi částice (partikule), spojky (konjunkce) a předložky (prepozice).

Druhým kritériem je kritérium morfologické. Podle tohoto kritéria se slovní druhy nejobecněji rozdělují na ohebné (slova, která se ohýbají) a neohebné (slova, která mají pouze jeden tvar, případně se mění jen kvůli výslovnosti: *v budově* ale *ve škole*). Ohebnými slovními druhy jsou substantiva, adjektiva, pronomina, numeralia a verba. Neohebnými potom adverbia, prepozice, konjunkce, partikule a interjekce.

Posledním kritériem je kritérium syntaktické. To vychází ze syntaktické funkce, kterou slovo ve větě nejčastěji zastává (např. funkci předmětu a podmětu nejčastěji plní substantiva, substantivizovaná adjektiva nebo zájmena). Některé slovní druhy jsou běžně větnými členy (substantiva, adjektiva, pronomina, numeralia, verba, adverbia), některé však ne (prepozice, konjunkce, partikule), na pomezí jsou interjekce.

Každá příručka upřednostňuje při rozdělování slovních druhů jiné kritérium (např. *Příruční mluvnice češtiny*, dále PMČ, preferuje morfologické kritérium, *Akademická gramatika spisovné češtiny* sémantické kritérium apod.)

Na vydělení slovních druhů však existují i jiné pohledy než ty, které je rozdělují dle tří zmíněných kritérií. Václav Cvrček (2010: 104–110) například přichází s hypotézou rozdělovat slovní druhy na základě korpusového výzkumu. Ověřuje, jestli by kritériem pro slovnědruhovou analýzu mohl být úhrnný kontext skupiny slov tvořící jeden slovní druh.

¹ Srov.: MČ2, PMČ, ČŘJ, *Akademická gramatika spisovné češtiny a Příspěvky k české morfologii*

Kontextem se zde rozumí slova, která se vyskytují bezprostředně před daným slovem a po něm. Teorii aplikuje na číslovky, o jejichž samostatnosti má pochybnosti a které často stojí na pomezí jiných slovních druhů: číslovky řadové mohou být považovány za adjektiva s číselným významem (*druhý bratr* jako *mladý bratr*), číslovky násobné za adverbia (analogicky *tříkrát hodil* jako *daleko hodil*) a číslovky základní a druhové za zájmena (*čtyři spolužáci* jako *ti spolužáci*, *troje lyže* jako *ty lyže*). Do výzkumného materiálu, pocházejícího z korpusu SYN, však Cvrček nezahrnuje číslovky neurčité, jejichž vymezení je dle jeho názoru značně vágní. Ve svém experimentu pozoroval, do kontextu jakých slovních druhů daný druh číslovek nejčastěji vstupoval a kolikrát se v něm vyskytl. Podobný postup aplikoval na slovní druhy, se kterými chtěl číslovky porovnávat (substantiva, zájmena a adjektiva). Výsledky výzkumu ukazují silnou podobnost řadových číslovek s adjektivy, násobných s adverbii a druhových se zájmeny. Silná souvztažnost se neukázala pouze ve spojení základních číslovek se zájmeny.

Tento přístup považuji za zajímavý podnět k přehodnocení slovnědruhové charakteristiky a možný argument pro její proměnu. S autorem článku souhlasím v tvrzení, že číslovky mají některé vlastnosti shodné s jinými slovními druhy (viz níže), v této bakalářské práci ale číslovky považuji za samostatný slovní druh díky schopnosti vyjadřovat kvantitu, která je dle mého zcela zásadním distinktivním rysem.

1.2. Charakteristika číslovek a jejich rozdělení v mluvnicích a příručkách

Každá jazyková příručka vymezuje číslovky rozdílně. Uvádím rozdělení jednotlivých druhů číslovek včetně jejich základních charakteristik z vybraných příruček (chronologicky dle roku vzniku). Vždy rovněž upozorňuji na zmínky o *půl* a *čtvrt*, které příručky uvádějí. Příručky byly vybrány na základě snahy pokrýt základní mluvnické práce 20. a 21. století.

1.2.1. Gebauerova *Příruční mluvnice jazyka českého pro učitele a studium soukromé*

Gebauer a Trávníček² pojímají číslovky jako „jména významu číselného“ (1939: 327). Slovní druhy rozlišují na základě morfologického kritéria. Číslovky rozdělují na určité a neurčité. Určité dále dělí na základní, řadové, druhové a jiné určité výrazy číslovkové. Stejně dělí i číslovky neurčité. Mezi základní číslovky řadí i zlomky, mimo jiné i *půl* a *čtvrt*. Mluvnice popisuje, jak se váže JPP s číslovkami základními, ale u *půl* a *čtvrt* tato informace chybí.

² V této bakalářské práci pracuji se šestým nezměněným vydáním upraveným Františkem Trávníčkem.

1.2.2. Mluvnice spisovné češtiny

Mluvnice spisovné češtiny od Františka Trávníčka má dva díly a poskytuje pravděpodobně tu nejrozsáhlejší charakteristiku o sledovaných výrazech.

V části *Skladba* Trávníček (1949: 560) číslovky uvádí jako samostatný slovní druh. Jsou to slova povahy číselné, vyjadřují číselně množství, počet. Dle své větoslovné platnosti to jsou substantiva, adjektiva nebo příslovce. Řadí k nim některá podstatná jména, která jsou názvy předmětů se zřením k počtu, k číslu (Trávníček 1949: 560). Číslovky rozděluje na určité a neurčité. Dále je dělí na základní, řadové, druhové, násobné a podílné. Jedná se pravděpodobně o nejrozsáhlejší charakteristiku sledovaných výrazů, *čtvrt* a *půl* řadí k základním číslovkám.

O *čtvrt* (ve významu ‚čtvrtina, 4. díl‘) říká, že je to od původu ženské substantivum, které částečně nabylo příslovečné platnosti jako obdobné číslovky *pět*, *šest* atd. O tvaru JPP uvádí, že je v GEN. V tomto tvaru není, pokud je ve spojení s LOC číslovky. V takovém případě je ovlivněn předložkou a má rovněž tvar LOC, *čtvrt* je tvarově ustrnulé (*po čtvrt hodině*). *Čtvrt* je ustrnulé i u spojení typu *do čtvrt na tři*. Pokud je *čtvrt* v pozici podmětu, uvádí spojení *čtvrt hodiny uplynulo*, *trvalo to celé čtvrt hodiny*, *před celou čtvrt hodinou* ad.

Pokud má při sobě nečíselný přívlastek, přívlastek se shoduje s počítaným předmětem a celý výraz se chápe jako neutrum (*uplynulo celé čtvrt hodiny*, *před celou čtvrt hodinou*). Mluvnice rovněž zmiňuje možnost vyjádřit toto spojení způsobem *uplynula celá čtvrt hodina*, kdy *čtvrt hodina* vznikla jako pravidelné substantivum ve snaze, aby se sloveso (*uplynula*) a přívlastek (*celá*) shodovaly s tvarem substantiva (Trávníček 1949: 567). Dále uvádí, že pokud je nečíselný přívlastek vedle adjektivního číselného, má stejný tvar jako on: *celé (plné) tři čtvrti hodiny*.

O *půl* mluvnice tvrdí, že je to od původu mužské substantivum, často v roli příslovce a je vždy tvarově ustrnulé (*půl hodiny*, *půl roku*, *celého půl roku*). Stejně jako u *čtvrt*, tak i u tohoto výrazu uvádí spojení *půl hodina*, *půlrok* apod. Také uvádí, že z *půl* vznikl lidový a hovorový tvar *půle*, který se vyskytuje ve spojení *v půli týdnu*, *roku* apod.³ JPP není v GEN, v *půli* se cítí příslovečně. Další číslovky ve stejném významu jako *půl* uvádí *polovice* a *polovina*, které se chovají jako substantiva.

³ *Český etymologický slovník* Jiřího Rejzka tvrdí, že *půl* vzniklo se stč. pól. Psl. *polъ vzešlo z ie. *(s)p(h)el- ‘štípat, oddělovat’.

V prvním díle (*Hláskosloví – tvoření slov – tvarosloví*) potom uvádí mluvnice tyto informace: O deklinaci *čtvrt* v nečíselných významech (*městská čtvrt, čtvrt měsíce*) tvrdí, že se prolíná vzor kost a duše⁴ (např. *po první čtvrti měsíce*) (Trávníček 1948 : 490 a 540). Pokud stojí v číselném významu ‚čtvrtina‘, je neskloňné (*do čtvrt na tři, po čtvrt na dvě*). Má-li při sobě v tomto významu výraz JPP nebo ještě přívlastek, uvádí mluvnice tyto tvary: 1. *čtvrt roku, (dobrá) čtvrt hodiny*, 2. *do čtvrt roku, hodiny*, 3. *k čtvrt hodině*, 4. *čtvrt roku, dobré čtvrt hodiny*, 6. *ve čtvrt hodině, po (dobré) čtvrt hodině*, 7. *před (dobrou) čtvrt hodinou*. JPP má tedy kromě NOM a ACC pád žádaný větnou stavbou. Dle mého názoru je tvar *dobrá čtvrt hodiny* negramatický.

V čistě číselných významech se neskloňuje ani PL *čtvrti* (*do tři čtvrti na tři, o tři čtvrti na tři* atd.). Skloňované tvary *do tří čtvrtí* jsou umělé. Pokud však má při sobě přívlastek, je skloňné. (1. *plné tři čtvrti (hodiny, roku)*, 2. *do plných tří čtvrtí (hodiny)*, 3. *k plným třem čtvrtím (hodiny)*, 4. *plné tři čtvrti (hodiny, roku)*, 6. *po plných třech čtvrtích (hodiny)*, 7. *před plnými třemi čtvrtmi (hodiny)*). Dle těchto příkladů JPP zůstává v GEN, na rozdíl od případů, kde má *čtvrt* při sobě přívlastek (srov. *po dobré čtvrt hodině* a *po plných třech čtvrtích hodiny*). O *půl* tvrdí, že je vůbec neskloňné (*celého půl dne, je to dobré půl hodiny, před půl rokem, před dobrou půl hodinou...*) (Trávníček 1948: 540). Mluvnice rovněž ve stejném významu uvádí výraz *půle* (ženského rodu), který je méně častý (a od kterého vzniká spojení v *půli týdnů, roku*), výraz *půlka*, který je plně skloňný, a výraz *polovice*, který má ustrnulý tvar *polovic (polovice cesty)*.

1.2.3. Česká mluvnice

Mluvnice od Bohuslava Havránka a Aloise Jedličky rozděluje slovní druhy dle morfologického kritéria. Číslovky rozděluje na základní, řadové, druhové, násobné a podílné.⁵ Dále na určité a neurčité. O číslovkách jako o samostatném slovním druhu nepochybuje a nezmiňuje jejich problematický charakter.

Z pozorovaných výrazů zmiňuje jen *půl* v souvislosti se skloňováním řadových číslovek dle vzoru *mladý* ve spojeních, která mají jmenné skloňování: *půl druha* vedle *půl druhého litru*. Řidčeji se u těchto spojení vyskytují ve 3. a 6. pádu tvary *k půl pátu stu, po půl čtvrtu roce* apod. Tyto výrazy považuji za archaické a dále se jimi nezabývám.

⁴ František Trávníček v *Mluvnici* uvádí u ženského rodu vzory *ryba, duše, kost, paní, máti, kopaná*.

⁵ Číslovky podílné jsou dle mluvnice předložkové výrazy, spojení předložek s číslovkami určitými nebo neurčitými, které mají význam podílný. Odpovídají na otázku *po kolika*, např. *po jednom, po dvou* apod. (H&J 1981: 2013).

1.2.4. Mluvnice češtiny 2

MČ2 s číslovkami jako se samostatným slovním druhem počítá. Tvrdí ale, že kvantovost může být formována substantivností, adjektivností i adverbialností. U číslovek rovněž rozlišuje jejich funkční a diferenční charakteristiku (vysvětluje jejich významovou bázi – stálý lexikálně-sémantický základ odpovídající substanci, vlastnosti, ději nebo okolnosti – a funkční příznak – udává syntaktickou funkci slova ve výpovědi) a nakonec vyděluje druhy číslovek.

Číslovky rozděluje na základní, numerické, úhrnné, souborové, druhové, velikostní, násobné, dílové, skupinové a řadové. U každého druhu rozlišuje také kategorii číslovek určitých (neúplnostních), neurčitých a úplnostních (pokud se vyskytují).

Výrazy *půl* a *čtvrt* považuje mluvnice za nesklonné číslovky dílové pojící se vždy se JPP v GEN.SG. Dle mluvnice není důvod tyto číslovky počítat, protože SG *čtvrt* sám o sobě znamená jedna čtvrtina (tudíž explicitní vyjádření množství) a ani *půl* nemusí být počítáno, protože *dvě půle*, *dvakrát půl* tvoří jeden celek (Komárek a kol. 1986: 122). Na otázku flexe těchto dvou číslovek mám odlišný názor a zcela jistě si tato problematika žádá rozsáhlejší zkoumání. Toto tvrzení se pokusím v práci ozřejmit. Stejně tak se zaměřím na výskyty, ve kterých se *půl* a *čtvrt* počítá.

1.2.5. Příruční mluvnice češtiny

V této mluvnici jsou slovní druhy vyděleny na základě morfologického kritéria.

Podle PMČ (Karlík a kol. 2003: 475) jsou číslovky slovním druhem, který vyjadřuje kvantovost, a to buď počítanou (určitou), nebo nepočítanou (neurčitou), která není vyjádřena čísly, avšak stále pojmenovává množství. Také uvádí, že číslovky nemají jednotnou slovnědruhovou povahu (Karlík a kol. 2003: 301).

Číslovky mluvnice rozděluje na základní, řadové, druhové, násobné.

Dílové číslovky příručka nevyděljuje. Pouze zmiňuje, že i zlomky udávají počet předmětů, a tvoří tak specifickou podkategorii číslovek základních. Uvádí, že *čtvrt* se skloňuje dle vzoru kost (píseň): *tříčtvrtě/čtvrti*, *bez tří čtvrtí*, *o třech čtvrtí*, ale *po čtvrt na pět*, *po třičtvrtě hodině*.

Za diskutabilní považuji tvrzení, že „[č]íslovky *půl*, *pár* jsou ve spojení s počítaným předmětem nesklonné.“ (Karlík a kol. 2003: 308)

1.2.6. Čeština, řeč a jazyk

Číslovky příručka považuje za svébytný slovní druh, připouští však, že kvantitu vyjadřují i jiné slovní druhy. Podle významu číslovek je dělí na určité a neurčité, obojí dále na základní, úhrnné, souborové, druhové, dílové, skupinové a řadové. *Půl* řadí příručka k dílovým číslovkám, *čtvrt* explicitně nezmiňuje, předpokládám však, že do stejné skupiny také patří.

Dále se zde uvádí, že číslovky mající formu substantiv, adjektiv a zájmen se skloňují a jen řidčeji jsou nesklonné: *do půl cesty* i *do půli cesty* (Čechová a kol. 2001: 216). *Čtvrt* se dle příručky skloňuje dle ženských vzorů podstatných jmen (uvádí tvary 2. p. SG *čtvrti* i *čtvrtě*, v č. mn. *čtvrti*, *čtvrtí*, *čtvrtím*, *čtvrtích*, *čtvrtěmi*). Rovněž uvádí, že v ustálených spojeních (*po půl/čtvrt roce*, *před půl/čtvrt rokem*, *s tím půl/čtvrt metrem*) jsou *čtvrt* a *půl* nesklonné (Čechová a kol. 2001: 217). I toto tvrzení považuji za diskutabilní.

1.2.7. Mluvnice současné češtiny 1

Příručka číslovky řadí dle sémantického, morfologického a syntaktického kritéria mezi deset základních slovních druhů. Dle MSC 1 jsou číslovky slova, která vyjadřují množství. Uvádí však, že číslovky až na výjimky nejsou omezeny speciálním formálním znakem (např. specifickým způsobem ohýbání), ale významem, který ukazuje na kvantovost (Cvrček 2010: 226). Číslovky rozděluje na základní (jejichž podskupinu tvoří číslovky dílové), řadové, násobné, druhové a ostatní výrazy s kvantifikačním významem (taková slova, jejichž význam je spojen s kvantitou nebo čísly, např. *jednička*, *dvoukolový*). Výrazy *půl*, *polovina*, *čtvrt*, *čtvrtina* zahrnuje mezi základní číslovky dílové užívané zejména při pojmenování podílu či popisování zlomku (Cvrček 2010: 227).

1.2.8. Akademická gramatika spisovné češtiny

Tato gramatika je nejnovější a nejrozsáhlejší publikací o současné češtině. Ze značné části je založena na analýzách současných psaných textů pocházejících z Českého národního korpusu, stejně jako MSC 1.

Akademická gramatika spisovné češtiny slovnědruhově třídí podle tří kritérií: kritéria sémantického, syntaktického a formálního. Kritérium formální nenahrazuje standardní kritérium morfologické, pouze jej rozšiřuje. Morfologickému kritériu nepodléhají neohebné slovní druhy. Formální bere v úvahu i další aspekty lexikální formy než ohebnost, zejména stupňovatelnost a přechylovatelnost, fonotaktické zvláštnosti, obvyklé zakončení některých adverbíí apod. (Štícha 2013: 81)

Na základě uvedených tří kritérií příručka vymezuje čtyři slovní druhy: substantiva, verba, adjektiva a adverbia. Autoři s číslovkami jako se svébytným slovním druhem nepočítají. Číslovky a zájmena jsou podle autorů morfologicky a syntakticky velmi nespecifické, kvantovost číslovek a deiktičnost zájmen se považují za sémantický, textově-funkční a pragmatický rys příslušející i jiným slovním druhům (Štícha 2013: 82).

S ohledem na tradici a praktické potřeby však mluvnické uvádí přehled tvarosloví číslovek, které rozděluje na číslovky substantivní povahy (základní, numerické, úhrnné, úplnostní, solitérní, dílové a skupinové), číslovky adjektivní povahy (řadové, souborové, druhové, násobné, velikostní), adverbialní povahy (násobné, druhové, souborové) a slovesné povahy (*zdvojnásobit*) (Štícha 2013: 418–424). Podle sémanticko-funkčního kritéria číslovky rozděluje na určité a neurčité a na základní, numerické, úhrnné, úplnostní, solitérní, dílové, skupinové, řadové, souborové, druhové, násobné a velikostní. *Půl* a *čtvrt* řadí k číslovkám dílovým. Uvádí spojení *půl bochníku* a *čtvrt hodiny*, ale žádné konkrétnější informace.

1.3. Výrazy půl a čtvrt v ostatní odborné literatuře

1.3.1. Slovník spisovného jazyka českého

1.3.1.1. *Půl*

Podle SSJČ je *půl* ustrnulé podstatné jméno číselné. Tento slovník však neuvádí jeho rod (informaci o rodu jsem nenašla ani v žádné další literatuře). Chápe ho ve významu ‚půle‘, ‚půlka‘, ‚polovice‘, ‚polovina‘ (*sníst půl buchty, je půl jedné* apod.). Jako přísloví uvádí *čistota půl zdraví, poslouchal na půl ucha* atd. *Půl* rovněž považuje za příslovce ve významu ‚zpola‘ (*řekl to půl ironicky, půl vážně*). Dále slovník uvádí, že při užití v jiném než 1. a 4. pádě j. č. se pád vyjadřuje tvarem počítaného předmětu (*do půl roku, v půl roce* apod.). Řadové číslovky *druhý* a *čtvrtý* a vyšší bývají ve spojení s *půl* někdy ve tvaru jmenném vedle častějšího tvaru složeného (*půl druha, půldruha* vedle *půl druhého, půldruhého* apod.).

1.3.1.2. *Čtvrt*

Výrazem *čtvrt-i, -ě ž.* (mn. 1., 4., 5. -i, -ě, 3. -ím, 6. -ích, 7. -ěmi) SSJČ rozumí část celku vzniklou jeho rozdělením na čtyři stejné díly. Za synonymum považuje *čtvrtinu* (č. *bochníku, poslední čtvrt (měsíce)*). V hovorové řeči se používá ve významu ‚akademická čtvrt hodina‘, v hudebním kontextu je *čtvrt* jedna doba ve čtvrt'ových taktech (slangově *čtvrt'ová nota*) aj. Ve významu číselném při spojení se JPP zůstává výraz ve tvaru *čtvrt* pro j. č., pro mn. ve tvaru *čtvrti, čtvrtě*. Nejedná-li se o předložkový pád (nebo NOM a ACC, kde je JPP v GEN), vyjadřuje se pád výrazu tvarem JPP (např. *čtvrt hodiny, do čtvrt hodiny ke čtvrt hodině, před*

čtvrt rokem, čtvrt na tři, do čtvrt na tři, tři čtvrti (čtvrtě) na osm). Jako řídké tvary (oproti např. *do tři čtvrti/čtvrtě na osm*) uvádí *do tři čtvrti na osm*. Pokud je ale spojení po přívlastku, slovník uvádí tyto tvary: *plné tři čtvrti (čtvrtě) hodiny, do plných tři čtvrti hodiny* aj.

1.3.2. Akademický slovník současné češtiny

ASSČ⁶ považuje *čtvrt* za číslovku dílovou. *Čtvrt* definuje stejně jako SSJČ. Oproti SSJČ slovník podrobněji definuje *čtvrt* ve významu ‚fáze měsíce‘, kdy je osvětlena jeho západní nebo východní (z pohledu ze Země pravá nebo levá) polovina. Uvádí příklady *první čtvrt Měsíce* a *poslední čtvrt měsíce*.

Tvrdí, že v jednotném čísle je *čtvrt* neskloňné, v množném má tvary v 1. p. *čtvrti* i *čtvrtě*, 2. p. *čtvrtí*, 3. p. *čtvrtím*, 4. p. *čtvrti* i *čtvrtě*, 6. mn. *čtvrtích*, 7. mn. *čtvrtěmi*. V kombinovaném číselném výrazu uvádí tvary *před tři čtvrtě stoletím; škoda se blíží třem čtvrtím milionu korun, do voleb zbývá tři čtvrtě roku*. V určení času (na hodinkách) uvádí příklady *ve čtvrt na pět, je tři čtvrtě na osm* apod. Pokud záleží na pozici, pořadí dílu v celku, může mít *čtvrt* tyto tvary: 2. j. *čtvrti, čtvrtě*, 3., 6. j. *čtvrti*, 4. j. *čtvrt*, 7. j. *čtvrtí* (*ve poslední čtvrti století; ve třetí čtvrti utkání*).

Heslo *půl* nebylo v době vzniku této práce v ASSČ hotové ani v počátečním stádiu.

1.3.3. Výrazy *půl* a *čtvrt* v dílčích studiích

Stěžejním východiskem a motivací ke vzniku této bakalářské práce byla DP Pavlína Jiranové s názvem *Morfologická a syntaktická charakteristika českých číslovek vyjadřujících počet entit, jejich souborů a druhů*. Co se týče výrazů *půl* a *čtvrt*, práce se zabývá především SČV typu *dva a půl*. Nejprve se věnuje tvaru JPP po SČV typu *dva a půl* v souvislosti s celkovou číselnou hodnotou SČV. Popisuje tři způsoby, kterými se ke SČV typu *dva a půl* připojují JPP, plní-li celá skupina SČV + JPP funkci přímého pádu ve vyšší větne stavbě. Říká, že nejčastěji se JPP připojuje k SČV typu *dva a půl* v GEN.SG (*jeden a půl metru, dva a půl metru, pět a půl metru*). Rovněž bylo zaznamenáno spojení se JPP v GEN.PL (tento tvar je doložen u SČV typu *dva a půl* bez ohledu na celkovou číselnou hodnotu SČV: *jeden a půl metrů, dva a půl metrů, pět a půl metrů*). Dochází k závěru, že tento způsob připojení JPP vznikl vlivem číslovek typu *pět*.

Dále se práce zabývá rodem částí SČV rozlišujících rod v souvislosti s rodem JPP. Dochází k závěru, že jedinými dvěma složkami sledovaného typu výrazů, jež rozlišují rod, jsou číslovky

⁶ S laskavým dovolením dr. Martina Proška (ředitel ÚJČ) jsem nahlédla na heslo *čtvrt* v nově vycházejícím *Akademickém slovníku současné češtiny*. Heslo nebylo v době vzniku této práce ve finálním stádiu a šlo pouze o předběžnou verzi.

jeden a dva. Za základní tvar považuje spojení *jeden a půl*. Tento tvar se vyskytuje u JPP všech rodů (*jeden a půl metru, hodiny, procenta*). Pokud se SČV se složkou *jeden* skloňuje, tak se vždy rod této složky shoduje s rodem JPP. U SČV se složkou *dva* se otázka rodu týká jen přímých pádů. Obě podoby (*dva a půl* i *dvě a půl*) se mohou pojit se JPP všech rodů (Jiranová 2008: 59). U mužského rodu převažuje spojení *dva a půl*, u ženského a středního *dvě a půl*. Pokud je spojení *dva a půl* vnímáno jako základní, tak je její pozice v této roli mnohem slabší, než je tomu u *jeden a půl* (ibid).

Na závěr sleduje jev ustrnování u sledovaného typu spojení. Zřejmě nejstěžejnějším zjištěním je, že doklady se skloňovanými tvary číslovek základních, které jsou součástí SČV, převažují nad tvary ustrnulými.

Práce rovněž zmiňuje rozvíjení skupiny SČV + JPP shodným přívlastkem a tvar slovesa v přísudku, pokud je spojení SČV + JPP v GEN.SG v podmětu. Byly nalezeny doklady o tvarech PKS, jenž je řízen JPP (*posledního dva a půl metru*) i tvary řízené obvyklým zacházením se samostatně stojící číslovkou (*necelý jeden a půl metru*) a tvary řízené obvyklým zacházením s číslovkami typu pět (*za posledních jeden a půl měsíce*) (Jiranová 2008: 60). Co se týče tvarů přísudku, je nutné podotknout, že se jeho tvary řídí buď tím, že je v podmětu skupina SČV + JPP v GEN.SG (*dva a půl roku uplynulo*), nebo dle běžného zacházení se skupinou obsahující samostatně stojící číslovku *jedna až čtyři* (*dva a půl roku uplynuly* jako *dva roky uplynuly*) (ibid). Tyto typy se prolínají u SČV se složkou *pět* a vyšší, rozdíl byl zaznamenán u SČV se složkou *jeden až čtyři*.

Další oblastí, kterou práce pozoruje a která souvisí s výrazy *půl* a *čtvrt*, je číslovka typu *půldruhého* (tato číslovka je zcela jistě tím nejčastějším zástupcem této skupiny, méně časté jsou doklady číslovky *půltřetího* a *půlčtvrtého*, které jsou však příznakové). SČV se v přímých pádech skládají z výrazu *půl* a GEN.SG číslovky řadové. V nepřímých pádech má tato číslovka pravidelné složené tvary, řízené tvarem JPP. Složené jmenné tvary typu *půldruhého* jsou pro dnešní uživatele morfologicky zčásti neprůhledné. Byla zaznamenána nejistota v užívání složených tvarů.

Další literaturou, ve které jsem našla zmínku o *půl* a *čtvrt*, byla *Nauka o českém jazyku* od Vladimíra Šmilauera. *Nauka* považuje výrazy *půl* a *čtvrt* za zlomky. Říká, že ve spojení se JPP zůstávají neskloňovány. Skloňuje se jen JPP, přívlastek se shoduje s ním, např. *před necelým čtvrt rokem, každé půl hodiny*. Bezprostředně po této informaci také uvádí: „Vlastně: před necelou čtvrtí roku.“ Na základě tohoto příkladu předpokládám, že Šmilauer považuje *čtvrt* za femininum, které se skloňuje.

Důležitým zdrojem informací o tvarech JPP byl článek K. Hausenblase v *Slavica Pragensia* z roku 1966 (Hausenblas 1966: 301–310). Podrobněji se mu věnuji v části 2 Teorie k analýze.

1.3.4. Internetová jazyková příručka

Internetová jazyková příručka uvádí, že *půl* je ve spojení se JPP vždy nesklonné. V množném čísle u výrazu *čtvrt* uvádí stejné tvary jako ASSČ (jediným rozdílem u ASSČ je neuvedení VOC). Na rozdíl od něj ale IJP *čtvrt* považuje za sklonné i v jednotném čísle (1. p. *čtvrt*, 2. *čtvrtě*, *čtvrti*, 3. *čtvrti*, 4. *čtvrt*, 5. *čtvrti*, 6. *čtvrti*, 7. *čtvrtí*). *Čtvrt* řadí k ženskému rodu, detailnější popis však neuvádí, u *půl* se k rodové příslušnosti nevyjadřuje.

1.4. Shrnutí jevu v literatuře

Jak je vidět z uvedeného přehledu informací v příručkách, každá z nich má na číslovky rozdílný názor.

Příruční mluvnice jazyka českého pro učitele a studium soukromé, *Česká mluvnice*, PMČ uznávají číslovky za samostatný slovní druh a nezmiňují možnost vyjádření kvantity i jiným slovním druhem.

MČ2, ČŘJ a MSČ 1 s číslovkami jako se svébytným slovním druhem počítají, avšak tvrdí, že kvantitu lze vyjádřit i jinými slovními druhy.

Mluvnice spisovné češtiny, která poskytuje nejrozsáhlejší charakteristiku obou výrazů, se kterou jsem se setkala, říká, že k číslovkám vyjadřujícím množství lze zařadit i některá podstatná jména.

Akademická gramatika spisovné češtiny číslovky za samostatný slovní druh nepovažuje. Příručky se rovněž liší v zařazení *půl/čtvrt* ke druhům číslovek. Gebauerova *Příruční mluvnice jazyka českého pro učitele a studium soukromé*, *Mluvnice spisovné češtiny*, MSČ 1, PMČ považují *půl/čtvrt* za číslovky základní nebo přesněji za zlomky, které jsou jejich součástí, ČŘJ a MČ2 a *Akademická gramatika spisovné češtiny* *půl* a *čtvrt* považuje za dílové číslovky. *Česká mluvnice půl/čtvrt* nikam neřadí.

V příručkách se vyskytuje i několik tvrzení, která považuji za diskutabilní. Za problematické považuji tvrzení PMČ (Karlík a kol. 2003: 308) a MČ2 (Komárek a kol. 1986: 122) o nesklonnosti *půl* a *čtvrt* (i když značné míry ustrnování jsem si vědoma). Existují totiž doklady o tvarové proměnlivosti (*do půl těla* i *do půli těla*). Přikláním se k tvrzení ČŘJ o skloňování těchto dvou výrazů a souhlasím s výskytem skloňovaných tvarů v ustálených

spojeních, za výrazný rys ale považují i míru ustrnutí, o kterém se příručka nezmiňuje. Za problematické rovněž považují tvrzení z *Mluvnice spisové češtiny*, která tvrdí, že číslovkou je *čtvrt* v nečíselném významu ‚městská čtvrt‘.

SSJČ *půl* chápe jako ustrnulé podstatné jméno číselné nebo jako příslovce. Tvary *půl* závisí kromě NOM a ACC na tvaru JPP. O slovnědruhové charakteristice *čtvrt* se nevyjadřuje. V číselném významu při spojení se JPP v SG má *čtvrt* vždy stejné tvary, PL se vyskytuje ve tvarech *čtvrti*, *čtvrtě*. Nejedná-li se o předložkový pád (nebo NOM a ACC, kde je JPP v GEN), tak se pád výrazu vyjadřuje tvarem JPP. Rovněž uvádí tvar *čtvrt*, pokud se JPP nachází po přívlastku. Za sporné rovněž považují tvrzení z MČ2 o nepotřebě výrazy počítat, protože počet vyjadřují samy o sobě (Komárek a kol. 1986: 122).

ASSČ oproti SSJČ považuje *čtvrt* za dílovou číslovku a také uvádí přesnější vymezení významu ‚fáze měsíce‘. V SG je dle něho výraz nesklonný, u množného jeho tvary uvádí. Rovněž přichází s tvary *čtvrt* v kombinovaném číselném výrazu i s tvary *čtvrt* v případě, že záleží na pořadí dílu v celku.

1.5. Vlastní náhled na číslovky

Jak jsem uvedla výše, v této práci číslovkám přisuzuji samostatnou slovnědruhovou platnost zejména kvůli schopnosti vyjadřovat kvantitu (určitou i neurčitou), stejně jako některé příručky ale uznávám, že kvantovost mohou vyjadřovat i jiné slovní druhy (substantiva, adjektiva, příslovce). Za číslovky stejně jako ASSČ považují i *čtvrt* ve významu ‚část Měsíce‘ i spojení typu *hodiny odbíjely čtvrt*. Specifickou morfologickou charakteristikou číslovek je dle mého názoru ustrnování, kterým se některé z nich liší od substantiv a adjektiv. Možnosti ustrnutí jakožto specifickému rysu číslovek se odborná literatura, pokud vím, nevěnuje. Jedinou výjimkou je DP Pavlína Jiranová, která kromě ustrnování vidí důvod pro vyčleňování číslovek do samostatného slovního druhu i v nenáležitém přiklání různých číslovkových typů k typu *pět* i k typu *jeden, dva, tři* a v častém od standardu odchylném skloňování i zapojování do větné stavby (Jiranová 2008: 202).

Co se týče rozdělení samotných číslovek, nejvíce se přikláním k rozdělení, které uvádí MČ2: základní, řadové, druhové, násobné, dílové, úhrnné, souborové, skupinové, numerické a velikostní, neboť ze všech příruček je to nejpřesnější a nejdetailejší rozdělení, které nejlépe vyjadřuje specifické vlastnosti jednotlivých číslovek. Číselné výrazy *půl* a *čtvrt* považují stejně jako MČ2 (Komárek a kol. 1986: 122), ČŘJ (Čechová a kol. 2000: 216) a *Akademická gramatika spisovné češtiny* (Štícha: 2010: 424) za číslovky dílové, protože vyjadřují část

(kvantitu) určitého celku, čímž se liší od ostatních druhů číslovek (Štícha 2013: 424). Číslovku *čtvrt* považuji za sklonnou v jednotném i množném čísle (v analýze se dále zaměřím na rozdíl v deklinaci v časové a nečasovém významu). Za nejpůlnější považuji paradigma, které pro PL uvádí ASSČ, u jednotného čísla souhlasím s tvrzením ČŘJ, která uvádí tvary 2. p. SG *čtvrti* i *čtvrtě* (toto potvrzuje i *Mluvnice spisovné češtiny*, která tvrdí, že se paradigma prolíná se vzorem duše). Zbytek paradigmatu podle mě i *Internetové jazykové příručky* kolísá mezi vzory kost a píseň. Co se týče výrazu *půl*, předpokládám celkovou ustrnulost výrazu. *Internetová jazyková příručka* uvádí tvary pouze v SG. V literatuře jsem nenašla žádné zmínky o tvarech v PL. Je možné, že tvar *půli* u výskytů typu *do půli stehen/cesty* apod. pochází od výrazu *půle* (toto tvrzení uvádí i Trávníček), avšak k potvrzení by bylo potřeba další zkoumání. V této práci se detailnímu historickému rozboru výrazu věnovat nebudu. Tvary typu *do půli stehen/cesty* řadím ke zvláštním případům.

Z výše uvedeného přehledu informací o výrazech *půl* i *čtvrt* v odborné literatuře vyplývá, že si výrazy zaslouží více pozornosti, protože zatím není jejich charakteristika dostačující (nejzvěrubnější informace poskytuje MSC, avšak i v ní zůstávají prázdná místa, např. otázka míry ustrnutí). Nezodpovězenou otázkou zůstává míra ustrnutí těchto číslovek, o které se odborná literatura nezmiňuje (lze např. také přemýšlet o tom, zda výrazy ustrnují častěji v časovém určení, nebo nečasovém), a popis pádů, ve kterých tvary ustrnují nejčastěji. Otázka spojování se JPP (zejména míra zachování genitivního tvaru JPP oproti tvaru vyžadovanému větnou stavbou) je zatím také nezodpovězená. Dalším prázdným místem je otázka spojení výrazu *půl/čtvrt* + JPP s přívlastkem a popis shody mezi přívlastkem a tímto spojením. Ani popis a určení shody u spojení *půl/čtvrt* s přísudkem, pokud jsou výrazy *čtvrt* nebo *půl* v pozici podmětu, není uspokojivý. Nejasnou otázkou zůstává rovněž slovnědruhová platnost obou výrazů. Domnívám se, že po zpracování a vyhodnocení analýzy a po zodpovězení výše uvedených otázek potvrdím svůj předpoklad o číslovkové platnosti výrazů. K tomuto může přispět i další charakteristika vlastností výrazů (např. porovnání pádů u výrazů z analýzy s nejčastějšími pády číslovek a substantiv obecně).

Na tyto otázky se na základě analýzy dat z korpusu SYN2015 pokusím odpovědět.

2. Teorie k analýze

V této části uvádím teoretické informace k charakteristikám, které jsem si stanovila při analýze (podrobnější popis charakteristik je v části 3 Praktická část, výsledky analýzy)

2.1. Přísudková shoda v češtině

Shoda neboli kongruence je takový vztah mezi slovy, který vyjadřuje závislost v morfologických kategoriích mezi členem řídícím a závislým v pádě, čísle a rodě nebo v čísle a rodě. NESČ v hesle *shoda (kongruence)* říká, že pokud stojí v roli podmětu základní číslovka od pěti výše nebo číslovka neurčitěho typu, vyjadřuje sloveso 3. os. SG středního rodu (*Pět/několik chlapců odešlo.*)

Nenašla jsem žádné informace o shodě podmětu a přísudku, pokud je v roli podmětu *půl* nebo *čtvrt* (pouze Trávníčková MSC uvádí spojení *čtvrt hodiny uplynulo*). V takových případech ale teoreticky existují dvě možnosti shody: číslovková (1) a substantivní (2).

(1) *Na nebi zářila čtvrt Měsíce.*

(2) *Na nebi zářilo čtvrt Měsíce.*⁷

Číslovková shoda vyžaduje přísudek v jednotném čísle, pokud slovesný tvar vyjadřuje jmenný rod, potom je to rod střední. Substantivní shoda se řídí rodem substantiva.

2.2. Přívlastková shoda v češtině

Nejprve je nutné uvést základní informace týkající se přívlastkové shody. V přívlastkové shodě přebírá přívlastek shodný od jména, které rozvíjí, jeho morfologické kategorie. Shoduje se s ním v rodě, čísle a pádě. Přívlastkem může být adjektivum (*modrá obloha*), některé druhy zájmen (*ti kluci*) nebo číslovky (*dvě knížky*).

Kromě kusých informací v Trávníčkově mluvnici o přívlastku rozvíjejícím *půl/čtvrt*, ve které uvádí, že se nečíselný přívlastek shoduje se JPP a celý výraz se chápe jako neutrum⁸ (*před celou čtvrt hodinou, uplynulo celé čtvrt hodiny*) a že číselný přívlastek vedle adjektivního číselného má stejný tvar jako on (*celé tři čtvrti hodiny*), jsem nenašla žádné další informace. Teoreticky předpokládám dvě shody, pro které volím pojmenování číslovková a substantivní shoda. U substantivní shody jsou *půl* a *čtvrt* rozvíjeny přívlastkem jako substantiva (*těžká poslední*

⁷ Tyto dvě ukázky nepochází z analyzovaného vzorku. Slouží jen pro ilustraci typů shody. V analýze dále budu pozorovat, zda se takové spojení vyskytne, nebo ne.

⁸ Označením výrazu za neutrum rozumím narážku na tvar slovesa *uplynout*.

čtvrt století). Číslovková shoda je taková, kdy je rozvíjeno JPP, ne výraz *půl* a *čtvrt* (*dobré čtvrt hodiny*). Pro připomenutí uvádím důležité tvary týkající se rozvíjení výrazu přívlaskem, které jsou uvedeny v Trávníčkově *Mluvnici spisovné češtiny* a na kterých chci detailněji ilustrovat substantivní a číslovkovou shodu. Trávníček uvádí příklady: NOM *dobrá čtvrt hodiny*, ACC *dobré čtvrt hodiny*, LOC *po dobré čtvrt hodině*, INS *před dobrou čtvrt hodinou*. U NOM (*dobrá čtvrt hodiny*) není ve shodě přívlasek (*dobrá*), který je v prvním pádě, a JPP (*hodiny*), který je ve druhém. Ve spojení *dobrá čtvrt hodiny* je tedy substantivní shoda. V ACC by substantivní shodu reprezentovalo spojení *dobrou čtvrt hodiny*, tento typ rozvíjení ale považuji za negramatický. Zbylé příklady (např. *dobré čtvrt hodiny*) vyjadřují číslovkovou shodu.

Dále Trávníčkova mluvnice uvádí případy, kdy přívlasek rozvíjí spojení *tři čtvrtě*: NOM *plné tři čtvrti hodiny*, GEN *do plných tří čtvrtí hodiny*, DAT *k plným třem čtvrtím hodiny*, ACC *plné tři čtvrti hodiny*, LOC *po plných třech čtvrtích hodiny*, INS *před plnými třemi čtvrtmi hodiny*. Všechny tvary přívlasku se shodují s tvary *čtvrt*. Jedná se o substantivní shodu. U *půl* uvádí jen takové tvary přívlasku, které jsou již zmíněny v teoretické části (*celého půl dne*, *dobré půl hodiny*), kde přívlasek závisí na JPP, jedná se tedy opět o číslovkovou shodu.

2.3. Jméno počítaného předmětu

Po základních číslovkách existuje v češtině několik způsobů, v jakém tvaru lze vyjádřit JPP. Pro základní číslovky velmi přehledně shrnuje tyto způsoby Karel Hausenblas (1966: 301–310). Pavlína Jiranová (Jiranová 2008: 28) ve své DP jeho rozdělení zpřesňuje a doplňuje informace o užívání různých tvarů JPP v nepřímých pádech. Držím se jejího upraveného rozdělení.

První skupinu tvoří dílové číslovky (*půl*, *čtvrt*, *polovina*, *setina*), po nichž se v přímých pádech (a v GEN) užívá GEN. SG. Po výrazech typu *setina* a *polovina* zůstává tvar JPP vždy stejný (*polovina buchy*) nehledě na větnou stavbu. Tyto číslovky se chovají stejně jako substantiva. U *půl* a *čtvrt* se GEN.SG vyskytuje v případě, že výraz *půl* nebo *čtvrt* je v NOM, ACC nebo GEN. V ostatních pádech je tvar JPP řízen vyšší větnou stavbou, ne výrazy *půl* a *čtvrt*, výrazy *půl* a *čtvrt* ustrnují (např. *s půl milionem*, ale existují i doklady o tvarové proměnlivosti sledovaných výrazů, např. *do půli stehen*).

Druhou skupinu tvoří číslovka *jedna*. Se JPP se shoduje v rodě, čísle i pádě. Má tvary SG i PL. Z morfologického a syntaktického hlediska je tedy pravidelným adjektivem.

Třetí skupinu tvoří číslovky *dva*, *tři*, *čtyři*. Jsou shodnými přívlasky JPP. Vzhledem ke svému významu se ale pojí se JPP pouze v PL.

Čtvrtou skupinu tvoří číslovky *pět* a vyšší. V přímých pádech je JPP v GEN.PL. V nepřímých pádech JPP stojí ve tvaru vyžadovaném větnou stavbou (*deset psů, bez deseti psů*). V této dvojí možnosti zapojení JPP do věty (v přímých pádech substantivním, v nepřímých adjektivním způsobem) nacházíme u číslovek specifický rys charakteristický pouze pro ně.

2.4. Bezpodmětné věty

Na bezpodmětné neboli jednočlenné věty mám stejný názor jako PMČ (Karlík a kol. 2003: 388). Jedná se o věty, v nichž přísudkový výraz nepotřebuje vstupovat do syntaktického vztahu s podmětem a může stát samostatně bez podmětu. Za typické příklady bezpodmětné věty považuji věty typu *Sněží. Nemocné se přitížilo. Zapraskalo mu v koleni.* apod. Přísudek v těchto větách nenese shodové kategorie podmětu, ale pouze kategorie predikační (kategorie času a modu). Má formu 3. os. SG., ve slovesných tvarech vyjadřujících rod se vyskytuje střední rod (*Zapraskalo mu v koleni.*). Pokud se v bezpodmětné větě nachází přísudek jmenný se sponou, sloveso se shoduje se jmennou částí (substantivní nebo číslovkovou): *Bylo odpoledne. Byla večere. Byl večer.*

Jsem si vědoma tenké hranice mezi dvoučlennými a bezpodmětnými větami, zvláště pokud lze *být* vnímat ve významu existenčním. Příklady, které uvádím v Praktické části (přesněji řečeno v části 3.8.2), v níž se zabývám shodou podmětu s přísudkem), považuji za věty jednočlenné, protože existenční význam je v takových případech velice sporný.

3. Praktická část, výsledky analýzy

3.1. Úvod

Tato část popíše výsledky morfologické a syntaktické analýzy výrazů *půl* a *čtvrt*. Nejdříve popíšu korpusovou analýzu a to, jak probíhal sběr materiálu, poté představím ustálená spojení a výrazy zahrnující oba výrazy. Dále porovnáám frekvenci jednotlivých pádů *půl* a *čtvrt*, substantiv a číslovek obecně, charakterizuji míru ustrnutí výrazů a popíšu pády, v nichž nejčastěji tyto výrazy ustrnují (GEN, DAT, LOC, INS) se zřetelem k časovému a nečasovému určení, neboť předpokládám, že míra ustrnutí v časovém určení bude vyšší než v nečasovém. Za časové určení považuji výskyty typu *půl třetí*, *čtvrt na čtyři*, tj. přesné vymezení času. Výskyty typu *před půl rokem* za spojení v časovém významu nepovažuji, protože obsahují JPP, čímž se liší od časového určení. Dále porovnáám na základě korpusu SYN_6 frekvenci neustrnulých tvarů *půl/čtvrt* u spojení, která se vyskytla v analýze, s jejich ustrnulými protějšky. Poté charakterizuji tvar JPP následujícího po sledovaných výrazech, dále případy, kdy přívlastek shodný rozvíjí spojení *půl/čtvrt* + JPP, nebo pouze JPP (*půl tourského groše*), nebo pouze sledované výrazy. U těchto spojení se zaměřuji na shodu. Shodě se rovněž věnuji v části zabývající se *půl/čtvrt* v roli podmětu (pozorují, kdy je vyjádřena substantivní, nebo číslovková shoda). Na závěr uvádím sporné příklady, které dle mého názoru nejduo zařadit do žádné z mnou vymezených skupin, neboť určení některých charakteristik není jednoznačné.

Jednotlivé části analýzy hledají odpovědi na otázky položené v závěru teoretické části a společně přispívají k rozhodnutí o slovnědruhovém platnosti výrazů. Pro lepší přehlednost výsledků jsem ke každé části práce vytvořila tabulky, jež shrnují výsledky jevů, které pozorují. Všechny tabulky se nacházejí v části Přílohy.

3.2. Popis korpusového výzkumu

Jako zdroj korpusového výzkumu jsem použila korpus SYN2015, synchronní reprezentativní a referenční korpus, jenž je vytvořen pracovníky Ústavu Českého národního korpusu a jenž mapuje současnou psanou češtinu. Tvoří ho 1 751 599 slovních tvarů, 120 748 715 tokenů. Pro korpus SYN2015 jsem se rozhodla, protože jsem chtěla pozorovat užití *čtvrt* a *půl* v současné češtině, v jazyku veřejně publikovaném a tištěném. Pokud v analyzovaném vzorku byl nízký počet výskytů týkajících se určitého jevu, další příklady jsem vždy dohledávala v korpusu SYN_6 zahrnujícím korpusy SYN2000, SYN2005, SYN2006PUB, SYN2009PUB,

SYN2010, SYN2013PUB a SYN2015. Kromě nich je jeho součástí také publicistika z let 2010–2015, která je již součástí korpusů SYN verze 4 a verze 5, a také dosud nezveřejněná publicistika z roku 2016 v objemu téměř 200 mil. slov. Celkový počet tokenů je 4 834 739 998, počet slovních tvarů 11 266 270.

Pro získání materiálu jsem použila typ dotazu *lemma* v rozhraní *KonText* dostupném přes internetový prohlížeč.⁹ Vyextrahovala jsem 2000 tvarů lemmatu *čtvrť* a 1 500 tvarů lemmatu *půl*. Předpokládala jsem velký počet výskytů *čtvrť* ve významu ‚městská čtvrť‘, které bude třeba vyřadit. Vyšší počet vyextrahovaných tvarů lemmatu u *půl* byl rezervou pro případ, že by se objevily případy, které by měly odlišný význam, než má *půl* (stejně jako *městská čtvrť* u *čtvrť*). Následně jsem využila funkce *konkordance* a výsledky jsem promíchala. Nejdříve jsem analyzovala prvních 150 tvarů u každého lemmatu. Vytvořila jsem tak zkušební vzorek, u kterého jsem zjistila, jaké jevy bude třeba pro účely analýzy sledovat.¹⁰

Vyextrahované tvary jsem vložila do tabulkového procesoru Excel, pomocí kterého analýza probíhala.¹¹ U výrazu *čtvrť* jsem pozorovala tyto jevy (o dílčích rozdílech mezi sledovanými jevy u obou analýz více dále):

- 1) *čtvrť* ve významu ‚městská čtvrť‘ (např. v *londýnské čtvrti Soho*) (v excelovém souboru s názvem Analýza čtvrť – dále jen Analýza – ve sloupci s názvem Městská čtvrť)¹²
- 2) *čtvrť* v časovém významu (*čtvrť na dvě*) (v Analýze ve sloupci s názvem Časový význam)
- 3) *čtvrť* vyskytující se ve výrazu *tři čtvrtě* (v Analýze ve sloupci s názvem Tvar tři čtvrtě)
- 4) pád výrazu (v Analýze ve sloupci s názvem Pád)
- 5) ustrnutí tvaru výrazu (v Analýze ve sloupci s názvem Ustrnutí)
- 6) kategorie číslo u výrazu (v Analýze ve sloupci s názvem Číslo)
- 7) výskyt JPP po výrazu (v Analýze ve sloupci s názvem Výskyt JPP)
- 8) určení pádu JPP (v Analýze jako pád JPP)
- 9) výskyt přívlastku před výrazem nebo před JPP (v Analýze ve sloupci s názvem Výskyt PKS)

⁹ Rozhraní *KonText* je dostupné z adresy <<http://kontext.korpus.cz>>.

¹⁰ Jsem si vědoma funkce Konkordance → vzorek, avšak rozhodla jsem se pracovat s prvními 150 tvary a považovat je za zkušební vzorek.

¹¹ Obě analýzy jsou přiložené k práci na CD v excelovém souboru pod názvem Analýza čtvrť a Analýza půl. Na CD je rovněž přiložené celá práce v PDF souboru.

¹² V analýze se sice tento sloupec nachází, avšak výskyty typu *městská čtvrť* jsem se rozhodla pro větší přehlednost zařadit na konec tabulky pod názvem Vyřazeno – městská čtvrť (jsou oddělené od ostatních vyřazených výskytů).

- 10) shoda přívlastku s výrazem nebo se JPP (v Analýze ve sloupci Přívlastková shoda)
- 11) číslovka nebo skupina výraz + JPP v prvním pádě (v Analýze ve sloupci s názvem Příisudek)
- 12) shoda JPP nebo výrazu s přísudkem (v Analýze ve sloupci s názvem Příisudková shoda).

V tabulce jsem rovněž měla prostor na poznámky, které se netýkaly ani jednoho z vymezených jevů. Pro zpřesnění dodávám, že první sloupec v Excelu se jmenuje Název díla (zdroj, ze kterého ukázka textu pochází), druhý Kontext 1, ve kterém je první část kontextu, v němž se daný výraz nachází, třetí nese název Lemma, což je analyzovaný výraz, a čtvrtý se jmenuje Kontext 2, ve které je druhá část kontextu.

Některé body vyžadují bližší vysvětlení. K bodu 1: Z 2 000 vyextrahovaných tvarů jsem nejprve vyřazovala výskyty ve významu ‚městská čtvrť‘ (homonymie v paradigmatu *čtvrť* a *čtvrť* je velmi výrazná, avšak význam zcela odlišný), dokud jsem nedošla k 1000 výskytů, kdy výrazy v tomto významu nebyly. Součástí vzorku jsou kromě analyzovaných případů také neanalyzované případy, konkrétně u *půl* se jedná o spojení typu *půldruhého* (bližší vysvětlení dále) a o výskyty, ve kterých výraz funguje v roli příslovce (a u kterých stanovené charakteristiky určovat nejdou), výskyty z uměleckých textů, ve kterých byl výraz příznakový a výraz ve významu ‚půle zápasu‘ (jedná se o jiný výraz, než je *půl*, více dále). U obou výrazů jsem neanalyzovala případy, ve kterých se vyskytlo tzv. expletivum (více dále), věty, ve kterých se vyskytovaly chybné jevy, které se netýkaly morfologie a syntaxe obou výrazů (...*první druholigový zápas v Opavě, kam dorazili přes tři čtvrtě republiky*), případy, ve kterých stál výraz samostatně a nevyjadřoval některé charakteristiky (např. *Kája (2 a tři čtvrtě roku roku)*), a příklady, u kterých bylo určení některých z vymezených charakteristik sporné nebo nejasné (podrobnější popis a soupis těchto příkladů dále).

Bod 5: Za ustrnování, stejně jako DP Pavlína Jiranová, považuji proces, kdy tvarově proměnlivý výraz zůstává ve funkci některých pádů v základním tvaru (nejčastěji NOM), a přitom je zachována možnost užít zde tvar skloňovaný (*v půl druhé × v půli druhé, do půl cesty × do půli cesty*) (Jiranová 2008: 20).

Bod 10: Shodou přívlastku se JPP myslím spojení, kdy přídavné jméno nabývá stejného čísla a rodu jako podstatné jméno (*mič dopadl dobrého půl metru od ní*). Shodou přívlastku s *půl/čtvrť* myslím spojení, kdy přídavné jméno rozvíjí pouze sledované výrazy (*první čtvrť měsíce*). V této souvislosti rozlišuji číslovkovou a substantivní shodu (více dále).

Bod 12: Shodou JPP nebo číslovky s přísudkem myslím klasickou shodu v češtině; přísudek musí být ve stejném čísle a jmenném rodě jako podmět (rozdíl *Petr koupil a Jana koupila*). I u této charakteristiky rozlišuji číslovkovou a substantivní shodu.

Pokud se daný jev u konkrétního výskytu výrazu objevuje, používám značku V, pokud ne, tak značku X. Pro pády jsem používala zkratky známé v lingvistickém prostředí přizpůsobené potřebám práce (NOM, GEN, ACC ad.). Nula (0) znamená, že nebylo třeba určovat danou charakteristiku (např. klasifikace přísudkové nebo přívlastkové shody v okamžiku, kdy se před *půl/čtvrt* nebo před JPP neobjevoval přívlastek, při určení druhu přísudkové shody ve chvíli, kdy výraz nebyl v NOM, nebo určení tvaru JPP, kdy se ve spojení JPP nevyskytovalo). U kategorií, kde byl nutný detailnější popis, informace rozepisují podrobněji (např. součást přísudku, číslovková shoda atd.).¹³ U všech vyřazených případů (výskyty ve významu ‚městská čtvrť‘) a neanalyzovaných příkladů (výskyty, kde bylo expletivum, nejasný pád, negramatické jevy nezasahující morfologické nebo syntaktické jevy atd.) jsou prázdné buňky, pouze ve sloupci Poznámky jsou napsané důvody, proč jsou neanalyzované, vyřazené (u neanalyzovaných např. negramatické, poezie atd., u vyřazených ‚městská čtvrť‘).

U tvaru lemmatu *půl* jsem postupovala velmi podobně. Ze zřejmých důvodů jsem vypustila jen charakteristiky Číslovka ve spojení *tři čtvrtě* a ‚městská čtvrť‘.

Vyřazené a neanalyzované výskyty u obou výrazů jsou seřazené na konci příslušné analýzy, které (jak je již uvedeno výše) se nacházejí na přiloženém CD, pod analyzovanými vzorky pod názvem Vyřazené příklady a Neanalyzované příklady (barevně zvýrazněné). Celkový počet neanalyzovaných vět byl 29 (u *půl* 24, u *čtvrt* 5) Celkový počet vyřazených vět ve významu ‚městská čtvrť‘ byl 650.

Pro zpřesnění shrnuji, že mezi 1000 tvarů lemmatu *čtvrt* a 1000 tvarů lemmatu *půl* patří i neanalyzované výskyty (výskyty typu *půldruhého*, případy s expletivem, případy, ve kterých nešlo přesně určit pád, ad.), které jsou v obou případech seřazené na konci analýzy a které mají ve sloupci Poznámky uvedený důvod, proč jsou neanalyzované. Výskyty ve významu ‚městská čtvrť‘ a do analýzy zařazené nejsou.

¹³ Pro upřesnění dodávám, že pokud se v analýze vyskytla elipsa přísudku (více dále), u charakteristiky Přísudek jsem volila pro lepší orientaci ve výsledcích značku V.

3.3. Ustálená spojení a výrazy

V analýze se vyskytovaly příklady, které považuji za ustálená spojení nebo frazémy, i když je jejich řazení mezi ustálená spojení nejednoznačné, neboť jejich seznam nikde není uveden a shrnut. Opírám se tudíž o *Slovník české frazeologie a idiomatiky* Františka Čermáka, který považuji za nejpropracovanější popis českých frazémů, a o online verzi *Slovníku současné češtiny* (která je průběžně aktualizovaná), který dle mého názoru nejlépe postihuje ustálená spojení ze současné slovní zásoby. Uvedu, jaká spojení považuji za ustálená a u jakých určuji vymezené charakteristiky (např. shodu, ustrnulost) a u jakých ne.

U následujících příkladů určuji vymezené charakteristiky, neboť jsou dobře patrné. Stejně jako *Slovník české frazeologie a idiomatiky* považuji příklady *S chutí do toho a půl je hotovo* (v analýze 2×) a *na půli cesty/na půl cesty* za ustálená, za frazémy (v analýze 9×). *Slovník současné češtiny* uvádí ustálená spojení *Poslouchat na půl ucha* a *Říct něco na půl huby*. Se zařazením těchto výskytů do frazémů se plně ztotožňuji a řadím k nim i lehké obměny frazému, jako je *na půl úst, na půl pusy* (v analýze 8×).

Ani jeden ze slovníků neuvádí spojení *půl na půl*, které se v analýze vyskytlo 11×. Toto spojení ale za frazeologické považuji. Určité opodstatnění pro tento názor snad poskytuje i *Slovník české frazeologie a idiomatiky*, neboť uvádí heslo *fifty-fifty*, které je charakterizováno jako ‚být si kvit‘ nebo ‚rozdělit se s někým napůl‘. Význam ‚rozdělit se s někým napůl‘, který uvádí slovník, vnímám synonymicky s výrazem ‚rozdělit se s někým půl na půl‘, tudíž jsem se rozhodla spojení *půl na půl* za ustálené považovat.

Za ustálené považuji i spojení *čtvrt měsíce* a *čtvrt století* (oboje v analýze 2×), stejně jako *Slovník současné češtiny*. Tato spojení se od předchozích liší tím, že v nalezených případech nelze nahradit jejich neustrnulé tvary ustrnulými a podle analýzy se tato spojení chovají jako standardní substantiva.

U výskytů, kde je *půl* v roli příslovce, na rozdíl od předchozích případů vymezené charakteristiky určovat nelze (neboť příslovce není ohebným slovním druhem, který by vyjadřoval gramatické kategorie jako ohebné slovní druhy). Jedná se o dva výskyty: *Noe začíná na půl jako Pán prstenů* a *Poddávala se mi ve spánku s očima zavřenýma — na půl ve snu, na půl v realitě*.

Pro úplnost doplňuji za prvé, že za ustálené považuji stejně jako *Slovník současné češtiny* i spojení *na půl žerdi*, které se však v analýze nevyskytlo. A za druhé, že ČŘJ považuje za ustálená spojení *po půl/čtvrtoce, před půl/čtvrt rokem, s tím půl čtvrt metrem*, kde *půl* a *čtvrt*

je nesklonné. U těchto výrazů vymezené charakteristiky určují, neboť jsou velmi dobře patrné. Za ustálená je ale nepovažuji. *Slovník současné češtiny* toto spojení sice uvádí, ale o proměnlivosti *půl* a *čtvrt* v jiných pádech se nezmiňuje.

3.4. Četnost pádů u *půl* a *čtvrt*

Jak již bylo zmíněno na začátku práce, slovnědruhová hranice mezi číslovkami a substantivy není zcela zřetelná. Rozhodla jsem se proto porovnat frekvenci výskytu pádů číslovek a podstatných jmen, abych ověřila jak rozdíl mezi nimi, tak i svůj předpoklad o číslovkové platnosti výrazů *půl* a *čtvrt* a na základě pozorování těchto pádů přesněji určila slovnědruhovou platnost.

Četnost výskytů pádů *půl* a *čtvrt* v analýze jsem porovnávala s výsledky četnosti pádů číslovek v publikaci *Statistiky češtiny* (Bartoň a kol. 2009: 162), která čerpá data z korpusu SYN2005. V Tabulce I je uvedeno pořadí pádů číslovek jak v analýze, tak ve shrnutí ve *Statistice češtiny* (z této publikace je pro srovnání uvedena i frekvence pádů substantiv (Bartoň a kol. 2009: 132).

	PŮL	ČTVRT	Statistiky češtiny číslovky	Statistiky češtiny substantiva
NOM	2.	2.	2.	1.
GEN	3.	3.	3.	2.
DAT	6.	6.	6.	6.
ACC	1.	1.	1.	3.
VOK	7.	7.	7.	7.
LOC	4.	4.	4.	4.
INS	5.	5.	5.	5.

Tabulka I: Porovnání frekvence pádů u výskytů *půl* a *čtvrt* v analýze a u číslovek a substantiv ve *Statistikách češtiny*

Z tabulky je zřejmé, že frekvence výskytu pádů *půl* i *čtvrt* kopíruje frekvenci výskytu pádů číslovek. Nejčastějším pádem číslovek obecně i *půl* a *čtvrt* je ACC, dále NOM, avšak pořadí

pádů u substantiv je jiné (nejčastějším pádem je zde NOM, následně GEN, ACC, LOC, INS, DAT a VOK). Toto zjištění ukazuje na číslovkovou platnost výrazů *půl* a *čtvrt*.

3.5. Míra ustrnutí

V této části se zabývám mírou ustrnutí výrazů v GEN, DAT, LOC a INS, protože ustrnutí považuji za specifický morfologický rys číslovek a popis tohoto jevu není v odborné literatuře jednotný a dostatečný. Pro připomenutí je třeba zmínit, že za ustrnování považuji proces, kdy tvarově proměnlivý výraz zůstává ve funkci některých pádů v základním tvaru (nejčastěji NOM), a přitom je zachována možnost užití zde tvar skloňovaný (Jiranová 2008: 20).

V analýze výskyt ustrnulých tvarů *čtvrt* popisují dohromady s PL výrazu (tvar *tři čtvrtě*). Vždy upozorňuji na počet ustrnulých výrazů v PL a SG a rozdíly v tvarech.

Pro ilustraci uvádím příklady ustrnulých tvarů *půl* i *čtvrt* v časovém určení (1a) (1b) (1c) i nečasovém významu (2a) (2b) (2c), stejně jako příklady neustrnulých tvarů výrazů v obou významech (časové určení (3a) (3b) (3c), nečasový význam (4a), (4b), (4c)).¹⁴

(1a) *Bylo těsně před půl devátou.*

(1b) *Byl u Franka před tři čtvrtě na jednu.*

(1c) *Nechtěl jsem volat domů před čtvrt na šest (...)*

(2a) *(...) začne během půl roku či roku naprostá většina i hodně uzavřených dvojčat komunikovat.*

(2b) *(...) ti nejlépe placení naopak berou kolem čtvrt milionu měsíčně.*

(2c) *(...) což v současných cenách znamená kolem tři čtvrtě kilogramu cibule.*

Ve všech těchto příkladech ((1)–(2)) jsou výrazy v INS (1a) (1b) (1c) a GEN (2a) (2b) (2c), avšak všechny příklady mají stejné tvary jako v NOM. Tyto tvary výrazů jsou tedy ustrulé.

(3a) *Bylo těsně před půlí devátou.*

(3b) *Byl u Franka před třemi čtvrtěmi na deset.*

¹⁴ Ukázky 1–2 jsou jedny z analyzovaných tvarů. Ukázky 3–4 byly uměle vytvořeny pro potřebu demonstrovat neustrulé tvary ve stejných kontextech, ve kterých se vyskytly v analýze tvary ustrulé.

(3c) *Nechtěl jsem volat domů před čtvrtí na šest.*

(4a) *začne během půli roku či roku naprostá většina i hodně uzavřených dvojčat komunikovat.*

(4b) *(...) ti nejlépe placení naopak berou kolem čtvrti milionu měsíčně.*

(4c) *(...) což v současných cenách znamená kolem tří čtvrtí kilogramu cibule.*

Abych poskytla podrobný popis míry ustrnutí, pozoruji, v jakých pádech výrazy nejčastěji ustrnoují, dále rozdíl pádů v časovém a nečasovém určení a v jakých pádech se vyskytují i neustrnulé tvary *půl/čtvrt*.

3.5.1. Popis pádů, kde *půl* nejčastěji ustrnuje

V jednom tisíci tvarů lemmatu *půl* se výraz vyskytuje v GEN, DAT, LOC nebo INS ve 225 případech. 6 tvarů bylo přitom neustrnulých, 219 ustrnulých. Pozorovala jsem, zda se vyskytuje rozdíl ustrnulých tvarů v časovém a nečasovém určení.

3.5.2. Popis pádů, kde nejčastěji *čtvrt* ustrnuje

V této části charakterizují společně *čtvrt* a *tři čtvrtě*.

Z jednoho tisíce tvarů lemmatu *čtvrt* se ukázalo, že se výraz v nepřímých pádech vyskytuje ve 163 případech (včetně časového významu a spojení *tři čtvrtě*). Pozoruji, jestli *čtvrt* ustrnuje častěji v časovém, nebo nečasovém významu. Pouze v 5 případech se jedná o neustrnulý tvar výrazu (zbylých 158 bylo ustrnulých): 1× tvar *čtvrtěmi*, 4× tvar *čtvrti*. Ostatní užití tvaru *čtvrti* v nepřímých pádech bylo negramatické (více dále). Dále je třeba připomenout, že *čtvrt* má dle SSJČ v GEN.SG (ale také NOM.PL, ACC.PL a VOC.PL) dva tvary: *čtvrtě* a *čtvrti*. Tvar *čtvrtě* je frekventovanější (více níže), neustrnulý je však i tvar *čtvrti* (*krátké údobí poslední čtvrti století, krátké údobí poslední čtvrtě století*). Na tvar *čtvrti* vždy upozorňuji.

3.5.3. Ustrnutí v časovém určení

3.5.3.1. *Půl*

Jak je již uvedeno výše, za časové určení považuji přesné vymezení času (*Je půl jedenácté. Bude půl druhé.*).

Výsledky analýzy ukázaly, že *půl* v časovém významu (134 výskytů) nejčastěji ustrnuje v GEN (36 výskytů) (1), poté v LOC (16 výskytů) (2) a INS (8 výskytů) (3). Pro upřesnění dodávám, že zbylých 74 výskytů v časovém určení bylo v ACC (52 výskytů) a NOM

(22 výskytů). V analýze se neobjevil ani jeden případ ustrnutí *půl* v DAT v časovém určení. V korpusu SYN_6 jsem ale dohledala jeho příklady. Našla jsem desítky příkladů typu *Čas se blížil k půl dvanácté* nebo *Až tak k půl druhý*. V časovém významu se v korpusu ani v analýze nikdy neobjevily neustrnulé tvary *půl*.

(1) *Spal jsem asi do půl druhý ráno*

(2) *Každý den vstáváme o půl páté, v pět*

(3) *Bylo těsně před půl devátou*

3.5.3.2. Čtvrt

Čtvrt v časovém významu (169 výskytů) ustrnuje nejčastěji v GEN (17 výskytů, z toho 7× tvar *čtvrt*, 9× tvar *čtvrtě* ve spojení *tři čtvrtě*), 1× tvar *čtvrti* (1a) (1b) (1c), následně v LOC (10 výskytů, z toho 8× tvar *čtvrt*, 2× tvar *čtvrtě*) (2a) (2b) a poté v INS (7 výskytů, z toho 2× tvar *čtvrt*, 5× *tři čtvrtě*) (3a) (3b). Pro upřesnění opět dodávám, že zbylé výskyty v časovém byly v NOM (46) a ACC (89).

(1a) (...) *počká do čtvrt*

(1b) (...) *byl tam nejspíš od osmi nejméně do tři čtvrti na deset*

U tohoto příkladu je důležité upozornit na tvar *tři čtvrti*, který je negramatický. Gramatický tvar by byl v podobě *čtvrtě* nebo *čtvrtí* (neustrnulý tvar). Jak je již uvedeno v teoretické části, tvar *čtvrti* je v SG možný pouze v GEN, v PL se jako alternativa ke *čtvrtě* uvádí v NOM, ACC a VOC. Tento tvar zřejmě dokládá nejistotu mluvčích užívajících *čtvrt*.

(1c) *Kolem tři čtvrtě na jedenáct ji našel výběrčí (...)*

(2a) (...) *po čtvrt na osm zazvonil zvonek u našeho bytu.*

(2b) *O tři čtvrtě na čtyři ráno.*

(3a) (...) *nechtěl jsem volat domů před čtvrt na šest (...)*

(3b) *Byl u Franka před tři čtvrtě na jednu.*

V analýze se neobjevil ani jeden případ ustrnutí *čtvrt* ani *tři čtvrtě* v časovém významu v DAT, v korpusu sice byly takové případy, avšak pouze tři (1). Na internetových stránkách jich bylo v řádu desítek (2).

(1) (...) *Mohlo být ke čtvrt na tři.*

(2) (...) *Do místa konání závodu jsme přijeli ke tři čtvrtě na osm.*

Hledala jsem v korpusu také neustrnulé tvary *čtvrť* v časovém významu v DAT a našla jsem 4 výskyty tohoto typu (1).

(1) *Ručičky na hodinách se blížily ke třem čtvrtím na sedm (...)*

Neustrnulé tvary *čtvrť* v časovém významu se v analýze nevyskytly.

3.5.4. Ustrnutí v nečasovém významu

3.5.4.1. *Půl*

Četnost výskytu ustrnutí v jednotlivých pádech výrazu *půl* je podobná jako u časového významu. Nejčastěji ustrnuje v GEN (72 výskytů, z toho 68 ustrnulých tvarů, 4 neustrnulé – více dále) (1), dále v LOC (47 výskytů, z toho 45 ustrnulých tvarů, 2 neustrnulé) (2), v INS (43 výskytů) (3) a nejméně často v DAT (1 výskyt) (4). Pro úplnost opět dodávám, že zbývající počet výskytů v nečasovém významu byl v NOM (95) a ACC (583).

(1) (...) *do půl hodinky musíte být zpátky.*

(2) *Když si bral roku 1549 po půl roce vdovství za svou čtvrtou manželku Elišku (...)*

(3) (...) *distribuovali sady tašek na třídění plastů, skla a papíru již před půl rokem (...)*

(4) *Měl zemřít kvůli půl milionu.*

V analýze se rovněž vyskytlo 6 případů neustrnulých tvarů v GEN (1a), (1b), (1c), (1d), a LOC (2a), (2b). V DAT a INS nebyly žádné neustrnulé tvary. Jak je uvedeno v teoretické části, dle Trávníčka z *půl* vznikl výraz *půle*, jenž má v ACC tvar *půli*. Lze tedy přemýšlet o tom, že se jedná o ACC tohoto výrazu. Dle mého názoru však pádová otázka *na kom? na čem?*, která odpovídá LOC, zůstává nejpřirozenější. Tím pádem lze tedy říci, že příklady (2a) a (2b) je možné považovat za LOC od *půle* (pro upřesnění dodávám, že LOC a ACC výrazu *půle* je totožný), avšak vzhledem k dalšímu korpusovému vyhledávání (více níže) tyto ukázky považuji za neustrnulé tvary *půl*.

(1a) (...) *Jen pár jich předstíralo, že uklízí kuchyně, mělo na sobě pouze zástěru do **půli** stehů a holá záda*

(1b) (...) *Délku můžete zvolit pod koleno, do lady délky, tedy do **půli** lýtek (...)*

(1c) *Šedivé vlasy do **půli** zad.*

(1d) *Vodu jsme měli do **půli** oken (...)*

(2a) *Střílečka na **půli** cesty.*

(2b) *Reforma uvízla v **půli** cesty.*

V sémanticky podobných nebo stejných případech se objevily ustrnulé tvary číslovky. Jednalo se jen o GEN (1a), (1b), (1c), (1d).

(1a) (...) *je do **půl** těla svlečený.*

(1b) (...) *on v kuchyni, svlečený do **půl** těla (...)*

(1c) (...) *a jen tam tak stála nahá do **půl** těla.*

(1d) (...) *abych se svlíkla do **půl** těla (...)*

Pro lepší přehled o problematice jsem ověřovala frekvenci ustrnulých a neustrnulých tvarů v daných spojeních ve větším korpusu SYN_6. Konkrétní tvary slov (*do půli stehen, do půli lýtek, na půli cesty, do půli zad, do půli oken, do půl těla*), které se vyskytly v analýze, jsem porovnávala s jejich ustrnulými/neustrnulými protějšky ve stejných spojeních a sledovala, jaký tvar je častější. První sloupec Tabulky II uvádí výskyty z analýzy, druhý počet výskytů ustrnulých tvarů *půl* (*do půl stehen*) a třetí počet výskytů neustrnulých tvarů *půli* (*do půli stehen*) z korpusu SYN_6.

Výskyty v analýze	Výsledky z korpusu: ustrnulé tvary	Výsledky z korpusu: neustrnulé tvary
do půli stehen	3	250
do půli lýtek	93	342
na půli cesty	4707	6398
do půli zad	230	67
do půli oken	23	9
do půl těla	601	2238

Tabulka II: Porovnání frekvence ustrnulých a neustrnulých tvarů *půl* ve spojeních z analýzy

Z tabulky je zřejmé, že neustrnulé tvary jsou v těchto spojení (*do půli stehen, do půli lýtek* ad.) celkově častější než tvary ustrnulé. Jen u spojení *do půl oken* a *do půl zad* jsou frekventovanější ustrnulé tvary.

Slovník současné češtiny uvádí spojení *dům na půl cesty, do půl těla* a *do půli lýtek*. Neuvádí varianty *na půli cesty, do půli těla* a *do půl lýtek*. Jak je ale vidět, tato spojení se vyskytují.

3.5.4.2. Čtvrt

Čtvrt v nečasovém určení (počet výskytů v nečasovém určení byl 826, z toho 129× v nepřímých pádech a 697× v pádech přímých) ustrnuje nejčastěji v GEN (53 výskytů, z toho 37 tvar *čtvrt*, 15 tvarů *čtvrtě*¹⁵, zbylý 1 tvar byl neustrnulý – více dále) (1a) a (1b), následně v LOC (42 výskytů, z toho 35 tvarů *čtvrt*, 4× tvar *čtvrtě*, zbylé 3 tvary byly neustrnulé) (2a) (2b), poté v INS (31 výskytů, z toho 24× tvar *čtvrt* a 7× tvar *čtvrtě*, zbylý jeden tvar byl neustrnulý) (3a) (3b) a nejméně v DAT (2 výskyty, oba tvar *čtvrt*) (4).

(1a) (...) *tak celkově bance zaplatíte okolo pěti a čtvrt milionu korun.*

(1b) (...) *ti nejlépe placení naopak berou kolem čtvrt milionu měsíčně.*

(2a) (...) *po čtvrt hodině se proti nám zjevila kolona saní.*

(2b) *Po tři čtvrtě roce klidného bydlení v nezvykle tichém domě jsem zažila šok.*

(3a) (...) *když před čtvrt hodinou spolu s otcem.*

(3b) *Před tři čtvrtě hodinou jsem opustil hotel.*

(4) (...) *další komfortní prvky mohou vyhnat cenu až ke čtvrt milionu korun.*

Stejně jako u *půl* se i zde objevily neustrnulé tvary výrazu v INS, LOC, GEN, tj. v pádech, v nichž výraz obvykle ustrnuje (1)–(5) (v DAT neustrnulé tvary nalezeny nebyly).

(1) (...) *který ve spojení s třemi čtvrtěmi gigabytu dodává telefonu poměrně slušnou rychlost.*

Neustrnulý tvar v INS je zde pravděpodobně z toho důvodu, že mluvčí chce zcela explicitně uvést počet čtvrtí. Tento příklad je v rozporu s tvrzením z MČ2 (1986: 122), že není důvod *čtvrt* počítat.

(2) (...) *jakmile přečetla nové věty, nadskočila (...) Měsíc v první čtvrti, Mars osvětlený*

¹⁵ Pokud není uvedeno jinak, tvar *čtvrtě* se vždy nacházel ve spojení *tři čtvrtě*.

(3) *Nakreslete, jak uvidí večer Měsíc v první čtvrti (...)*

V analýze (i v korpusu) se neobjevily ustrnulé tvary *čtvrť*, pokud se jednalo o spojení ve významu ‚čtvrť Měsíce‘. Toto spojení však může být pokládáno za ustálené a neproměnné.

(4) *Novobaroko (pseudobaroko) – krátké údobí poslední čtvrti 19. století, které tehdy ovládlo krátce historizující evropskou tvorbu (...)*

(5) *(...) prodal celý majetek v poslední čtvrti 17. století.*

Ani u spojení tohoto typu se v korpusu nenachází ustrnulé tvary *čtvrť (poslední čtvrt století – ve stejném významu jako v (3) –, v poslední čtvrt století)*. Rovněž je můžeme považovat za ustálená, jelikož v tomto spojení nejdou utvořit ustrnulé tvary. Tyto neustrnulé tvary potvrzují Trávníčkovu tvrzení o skloňování *čtvrť* v nečíselných významech. Jak je zmíněno výše, předpokládám ustálenost spojení *čtvrť století* kvůli jeho substantivním vlastnostem.

3.5.5. Závěr

Analýza míry ustrnutí obou výrazů ukázala, že frekvence ustrnutí *půl* a *čtvrť* v GEN, DAT, LOC a INS je velmi vysoká. Celkový počet dokladů vyskytujících se v těchto pádech u *půl* je 225, u *čtvrť* 163. Oba výrazy v časovém významu nejčastěji ustrnují v GEN, druhým nejčastějším pádem je LOC, dále INS. U nečasového významu je pořadí pádů stejné, na rozdíl od časového významu se ale v analýze u *čtvrť* vyskytl i DAT, ve kterém oba výrazy ustrnují nejméně. U obou výrazů se objevil pouze malý počet neustrnulých tvarů v těchto pádech (u *půl* pouze 6 z 225, u *čtvrť* 5 ze 163), ale i tento výsledek je v rozporu s tvrzením z PMČ (Karlík a kol. 2003: 308) a MČ2 (Komárek a kol. 1986: 122) o nesklonnosti *půl* a *čtvrť*. Rovněž se nepotvrdilo tvrzení MČ2 o nepočitatelnosti výrazů (*třemi čtvrtěmi gigabytu*). Výsledky se shodují s tvrzeními z *Mluvnice spisovné češtiny* o skloňovaných tvarech *čtvrť* v nečíselných významech (dle Trávníčka *čtvrť Měsíce*, dle analýzy a ASSČ *i čtvrť století*) (Trávníček 1948: 540) a o nesklonnosti výrazu v číselných významech (*do čtvrti na tři*). Objevují se velmi ojedinělé příklady neustrnulých tvarů v časovém významu. Tyto výskyty se rozcházejí s tvrzením z *Mluvnice spisovné češtiny* (Trávníček 1949: 540), která říká, že v čistě číselném významu ‚čtvrtina‘ je *čtvrť* nesklonné (např. spojení *čtvrť na čtyři*).

Co se týče míry ustrnutí v časovém a nečasovém významu, *půl* v časovém významu ustrnuje dohromady v 60 případech z 225, *čtvrť* ve 34 případech ze 163.

Je ale nutné zopakovat, že neustrnulé tvary *půl* se objevují v analýze pouze ve spojeních, která lze označit za ustálená (*na půli cesty*), tudíž nelze hovořit o plném skloňování *půl*. Potvrzení vysoké míry ustrnutí výrazu *půl* ukazuje na jeho číslovkový charakter. I u *čtvrt* se objevily neustrnulé tvary v nepřímých pádech. Šlo o výskyty typu *čtvrt měsíce*, *čtvrt století* a o spojení *s třemi čtvrtěmi gigabytu*, ve kterém se *čtvrt* chová jako pravidelné substantivum. Lze tedy shrnout, že neustrnulé tvary obou výrazů se vyskytují pouze ve spojeních, která lze považovat za ustálená. Vysoká míra ustrnutí přispívá k potvrzení předpokladu, že *půl* a *čtvrt* jsou číslovkami. Pro stručný přehled o nalezených jevech odkazuji na Tabulku 1 a na Tabulku 2 v části Přílohy.

3.6. Číslovka + JPP (tvar JPP)

Tvary JPP jsem pozorovala na základě pádů, ve kterých byly *půl/čtvrt*, abych ověřila tvrzení, že tvary JPP závisí kromě NOM a ACC na pádě číslovky, a doložila případné výjimky (Trávníček 1949: 541). VOC se nezabývám z důvodu jeho absence v analyzovaném vzorku a z důvodu jeho nepravděpodobného výskytu.

3.6.1. NOM+ACC

3.6.1.1. *Půl*

Pokud je výraz *půl* v NOM (116 výskytů, z toho je 82 tvarů následovaných JPP), tvar JPP se drtivě vyskytoval v GEN.SG (80 výskytů) (1a). V jednom případě byl JPP v GEN.PL (1b), výraz *půl* zde však byl součástí SČV. Vyskytl se také jeden případ, kdy bylo JPP v NOM (1c). V ACC číslovky (635 výskytů, z toho je 517 tvarů následovaných JPP) se JPP opět zpravidla vyskytovalo v GEN.SG (511 výskytů) (2a), ale byly i dva případy, kdy JPP bylo v ACC.SG (2b a 2c), a čtyři příklady GEN.PL (3a)–(3e) (bližší charakteristika níže). Jeden ze specifických příkladů jsem se rozhodla komentovat podrobněji (viz příklad 5 níže).

(1a) (...) *že do druhého pilíře vstoupí do konce června asi půl milionu lidí (...)*

(1b) (...) *v přepočtu více než devět a půl milionů korun.*

(1c) *Do koše putovala více než půl hodina záběrů (...)*

(2a) (...) *strávit půl roku cestováním.*

(2b) *Má za sebou první půl rok.*

(2c) *Jidelní lístek restaurace Avion 58 se vejde na půl stranu A5 (...)*

(3a) (...) *asfalt najednou zmizel a my se kodrcali asi půl kilometrů (...)*

(3b) (...) *Což je dost na měsíc a půl bojů o pár de facto bezvýznamných ostrovů.*

Ve větě (3b) se JPP od ostatních příkladů sémanticky liší. Naznačuje, že během měsíce a půl se odehrál neurčitý počet bojů, PL je zde tedy z významových důvodů a je zcela gramaticky v pořádku.

(3c) (...) *může dovolit účtovat za sedmipalcový tablet osm a půl tisíc.*

(3d) (...) *Tedy přibližně sedm a půl metrů na deset a půl metrů.*

(3e) (...) *on býval zabrán do zahradničení a na pozdrav odpovídal na půl úst.*

V tomto příkladu JPP patří k tzv. pluraliím tantum, která mají pouze PL, tudíž na tomto tvaru není nic neobvyklého.

Výskyt GEN.PL a NOM, resp. ACC.SG po NOM a ACC výrazu *půl* vyžaduje bližší komentář.

U ACC *půl* se GEN.PL 3× z pěti případů objevil u SČV a 1× u výrazů majících jeden číselný komponent (*asfalt zmizel a my se kodrcali asi půl kilometrů*). U NOM *půl* se GEN.PL vyskytl pouze ve SČV *devět a půl, pět a půl*.

GEN.PL JPP úzce souvisí se SČV (i když jsou doloženy i tvary v SG). Pro jeho bližší charakteristiku odkazují na DP Pavlína Jiranové (2008: 38–58), která se jím zabývá detailněji. GEN.PL JPP u nesloženého číselného výrazu (3a) je velmi neobvyklý a vzhledem k sémantice ho lze označit za negramatický. V korpusu SYN_6 jsem našla další výskyty tohoto typu (4a) a (4b), avšak kvůli nejednoznačnému tagování (není vyřešena homonymie některých pádů) a kvůli vysokému počtu výskytů není možné říci přesný počet. Snažila jsem se vytvořit co nejspecifičtější dotaz a došla jsem k 963 výskytům, kdy se po *půl* (které nikdy nebylo součástí SČV) v NOM nebo ACC vyskytlo JPP v GEN.PL. Na základě vytvoření vzorku o 100 tvarech, ve kterém jsem ručně našla 96 tvarů JPP v GEN.PL, lze říci, že se celkový počet JPP v GEN.PL pohybuje okolo 920, což není zanedbatelný počet. Tento specifický tvar JPP se do spojení dostává zřejmě analogicky podle číslovek typu *pět*. Jedná se o další fakt podporující číslovkovou slovnědruhovou platnost výrazu *půl*.

(4a) (...) *jak bude rozdělena odměna půl miliónů (...)*¹⁶

(4b) (...) *za půl hodin už ho nenajdete.*

¹⁶ Jsem si vědoma toho, že plurálové tvary mohly vzniknout pouhým důsledkem překlepů.

Podle Jazykové poradny Ústavu pro jazyk český je spojení s *půl* v ACC a NOM typu *půl den*, *půl rok*, *půl měsíc* (ve významu ‚14 dnů‘) gramaticky chybné. Za přijatelné tato instituce považuje tvary *půlden*, *půlrok*, *půlměsíc*, tyto výrazy přitom řadí mezi substantiva, nebo *půl dne*, *půl roku*, *půl měsíce*, v nichž *půl* považuje za číslovku, po které v ACC a NOM vždy musí následovat JPP v genitivním tvaru (*dne*, *roku* a *měsíce*), avšak připouští, že varianty typu *půl den*, *půl rok* apod. se také vyskytují. Poradna rovněž říká, že pokud je číslovka v jiném pádě než v ACC nebo NOM, je JPP řízeno pádem číslovky. V této práci oba způsoby vyjádření tohoto spojení (*půl den*, *půl rok*, *půl měsíc*, ale i *půlden*, *půlrok*, *půlměsíc*) považuji za gramaticky správné, protože *den*, *rok* a *měsíc* pokládám za JPP v NOM nebo ACC. Tato spojení považuji za stejná jako spojení typu *jeden rok*. Lze zde uvažovat o tom, že se JPP v těchto případech chová stejně jako v nepřímých pádech, kdy nebere v potaz výrazy *půl/čtvrt*, se kterými je spojeno a které jsou nesklonné, a je řízeno vyšší větnou stavbou.

Spojení bez mezery považuji za substantiva skloňující se dle druhé části výrazu (*den*, *rok*, *měsíc* apod.).

Abych porovnala frekvenci výskytu výrazů typu *půlden*, *půl den*, *půl dne*, hledala jsem v korpusu (vybrala jsem si spojení *půlrok*, jehož varianty – *půl roku*, *půlroku* nebo *půlrok* jsem pozorovala), kdy je *půl* nebo *půlrok* v NOM nebo ACC. Podle korpusu SYN_6 se v NOM a ACC *půl rok* vyskytuje v 1176 případech, *půlrok* 19 806× a *půl roku* se vyskytlo 137 018×. Je vidět, že tvar *půl roku* je zdaleka nejfrekventovanější, avšak vyskytují se i zbylé dva tvary (rovněž upozorňuji na výskyt tvaru *půlrok*, který je Jazykovou poradnou hodnocen jako negramatický). Ve výsledcích jsem nevyzpozorovala žádná spojení, která by vyžadovala specificky buďto spojení typu *půl rok*, nebo *půlrok* a kde by nebyla možná záměna tvarů.

V analýze se vyskytl specifický případ (5), který dle mého názoru také vyžaduje podrobnější komentář.

(5) *To se ten půl metru ve filmu vždycky vystřihne a slepí.*

Místo správného *ten půlmetr* (tuto predikci stavím na shodném přívlastku *ten* v prvním pádě) po *půl* pronikl genitivní tvar. Vznik takového spojení si vysvětluji tak, že tvar genitivu JPP po výrazu *půl* je natolik častý, že proniká i tam, kde není náležitý.

Abych se přesvědčila o tom, že výskyty podobného typu se vyskytují i mimo vzorek analýzy, hledala jsem v korpusu a našla jsem další podobný výskyt (6), který rovněž obsahuje ustrnutí JPP v genitivu.

(6) (...) *jako kdybych dostal ten půl milionu.*

I když je výskyt těchto spojení velmi řídký, nelze ho opomenout. Dokazuje totiž nejistotu mluvčích v užívání tvarů JPP po *půl*.

3.6.1.2. Čtvrt

V NOM (120 výskytů, z toho 67 výskytů následovaných tvarem JPP) *čtvrt* se JPP v naprosté většině objevilo v GEN.SG (1a) (65 výskytů). Vyskytl se jeden případ JPP v GEN.PL (1b), a jeden v NOM.SG (1c).

V ACC (712 výskytů, z toho 594 tvarů následovaných tvarem JPP) se opět vyskytovaly tvary GEN.SG (2a) (593 výskytů), jeden případ měl tvar ACC.SG. (2b) (mezi 593 výskyty se objevil 5× i tvar *čtvrti*, který ale tvar JPP neovlivnil). PL výrazu *čtvrt* nemá na tvar JPP vliv.

(1a) (...) *se odhaduje na jeden a čtvrt miliardy korun.*

(1b) (...) *usedalo milion a čtvrt diváků.*

Věta (1b) se od (1a) liší tím, že JPP není možné z významových důvodů vyjádřit SG.

(1c) *I čtvrt – nebo půl hodina (...) jim pomůže lépe se soustředit.*

Tento příklad odpovídá typu *půl den*, který byl podrobně rozebrán již výše. V tomto případě by oproti (1b) JPP nešlo vyjádřit ze sémantických důvodů PL.

(2a) *Ve vesnici Bergrade nám dali z polních kuchyní asi čtvrt litru (...)*

(2b) (...) *jsou nashromážděny výtisky za jednu a čtvrt miliardu korun (...)*

Tato věta odpovídá opět typu spojení *půl den*, který jsem podrobněji rozebrala výše.

I na základě těchto výsledků můžeme říci, že mluvčí si někdy nejsou jisti tvarem JPP po sledovaných výrazech. U *čtvrt* i *půl* sice převládají tvary GEN.SG, vyskytují se však i tvary další. Pokud se přihlédne k počtu výskytů JPP v GEN.SG (v korpusu se jejich počet pohyboval v řádu statisíců), lze tyto varianty označit za řídké.

3.6.2. GEN

3.6.2.1. Půl

Pokud je výraz *půl* v GEN (108 výskytů, z toho 74 následovaných JPP), vyskytuje se JPP bez výjimky ve druhém pádě (1), (2). Mezi těmito případy se vyskytly 4 případy neutrnulého tvaru *půl* (2). I tyto tvary jsou následovány JPP v GEN, a nemají tedy na jeho tvar žádný vliv.

(1) (...) *do půl hodinky můžete usednout k talířům plným dobrot.*

(2) (...) *Šedivé vlasy do půli zad.*

3.6.2.2. Čtvrt

V GEN *čtvrt* (71 výskytů, z toho 52 výskytů následované JPP) se JPP vždy vyskytuje ve stejném pádě. GEN.SG je častější (50 výskytů) (1), GEN.PL (3 výskyty) se vyskytuje méně (2a) (2b). *Tři čtvrtě* opět na tvar JPP nemá žádný vliv.

(1) (...) *Ale během čtvrt století diktatury, i když mírně osvícené, obnovili po svém štítku svobodu.*

(2a) (...) *tak celkově bance zaplatíte okolo pěti a čtvrt miliónů korun.*

(2b) (...) *I dnes s odstupem čtvrt staletí nezaplatíme (...)*

GEN.PL se ve dvou případech ze tří vyskytl u SČV, po jednoduché číslovce vyskytl pouze 1×. Konkrétně u tohoto příkladu můžeme výskyt GEN.PL odůvodnit špatným použitím tvaru *staletí*. Můžeme se dohadovat, zda autor ví, že se jedná o tvar plurálový.

3.6.3. DAT

3.6.3.1. Půl

U DAT výrazu *půl* (1 výskyt) (1) se i JPP vždy vyskytovalo zřejmě ve třetím pádě, i když kvůli homonymii v paradigmatu slova *milion* lze uvažovat i o GEN. Vzhledem k tomu, že jsem v korpusu nenašla JPP v GEN, jako tomu bylo u LOC a INS *půl* (viz dále), předpokládám tvar JPP ve stejném pádě jako *půl*.

(1) *Měl zemřít kvůli půl milionu.*

3.6.3.2. Čtvrt

U DAT *čtvrt* (2 výskyty, oba následované JPP) je určení pádu JPP sporné (1) (2). Brání tomu homonymie mezi GEN.SG a DAT.SG vzoru *hrad*. Vzhledem k vyššímu počtu výskytů případů, kdy tvar JPP řídí tvar číslovky, předpokládám, že se rovněž jedná o DAT. SG. Abych podpořila svůj předpoklad, zkusila jsem v korpusu vyhledat případy, kdy by JPP po DAT byla jednoznačně v GEN, avšak našla jsem jen jeden výskyt, a to pouze po PL výrazu *čtvrt* (3). Stejně jako u ostatních případů, kdy do nepřímých pádů proniká JPP v GEN, je i toto spojení negramatické.

(1) (...) *další komfortní prvky mohou vyhnat cenu až ke čtvrt milionu korun.*

(2) (...) *šířka těch největších se však blíží čtvrt metru.*

(3) *V té době se tak jen v akciích blížil Romanův majetek ke tři čtvrtě miliardy.*

3.6.4. LOC

3.6.4.1. Půl

V LOC *půl* (z 65 výskytů, z toho bylo 38 následovaných JPP) se LOC JPP vyskytoval (1) ve 28 případech ze 39. V 10 případech bylo JPP v GEN. Z těchto deseti případů byly dva ve SČV. Jeden SČV měl JPP v GEN.SG (2a), druhý v GEN.PL (2b). Zbytek výskytů byl součástí jednoduchého číselného výrazu (3a). LOC a GEN jsou jediné pády, ve kterých se objevily i neustrnulé tvary *půl*. Tyto tvary ale nemají na JPP žádný vliv (3b).

(1) *Když si bral roku 1549 po půl roce vdovství za svou čtvrtou manželku Elišku (...)*

(2a) (...) *po hodině a půl práce se zvedl lehký větrík (...)*

(2b) *Po měsíci a půl tréninků mě moje taneční partnerka Jitka Šorfová chválí (...)*

V této větě se PL JPP vyskytuje z významových důvodů. Je nutné vyjádřit, že se během měsíce a půl odehrálo víc tréninků než jen jeden.

(3a) *Byla asi na půl cesty k doktorovi.*

(3b) *Střílečka na půli cesty.*

Jak je vidět, GEN.SG JPP po *půl* v LOC se v analýze vyskytuje pouze ve spojení typu *na půl cesty/na půli cesty*. Abych si ověřila, že se tento tvar JPP vyskytuje i v jiných spojeních než ve frazeologickém *na půli cesty/v půli cesty*, hledala jsem v korpusu SYN_6. Kvůli velké tvarové homonymii některých slov a kvůli nepřesnému přiřazení pádu k *půl* v korpusu jsem nedohledala přesný počet výskytů spojení tohoto typu. Uvádím však spojení, která jsem po ručním třídění vyextrahovala (1) (2).

(1) *Hrst česneku vařte v půl litru vody.*

U výskytů tohoto typu nelze přesně určit pád JPP kvůli homonymii tvarů pádů v paradigmatu. Je možné zvažovat GEN nebo LOC (DAT na základě syntaxe nemůže do věty proniknout). Podle většího počtu výskytů kopírování pádu JPP *půl* sice je možné se přiklonit k LOC, avšak ani GEN nelze díky spojení *na půl cesty*, kde *cesty* je v GEN, zavrhnout, ačkoli je nepravděpodobný, protože toto spojení je ustálené.

(2) *Když se po půl hodiny vrátila ke svému vozidlu na parkoviště (...)*

(3a) *Potom pochopené a poznané po půl vteřiny smíchu zamrazilo tváře všech (...)*

V obou těchto případech je jasné negramatické užití genitivního tvaru JPP. Tento tvar opět ukazuje na vysokou frekvenci užití GEN, který pak analogicky proniká i do nevhodných kontextů.

Abych se vyhnula tvarové homonymii v paradigmatu u některých slov v roli JPP, a snadněji tak identifikovala GEN, hledala jsem JPP v GEN.PL (*v půl tisíců*), které by nebyly součástí SČV (stejně jako příklad 3a). Našla jsem pouze dva výskyty, které však opět byly negramatické (4), (5).

(4) *(...) druhou branku přidal po půl hodin hry tentýž hráč.*

(5) *Po dalším půl kilometru k lesu byl Capo opětovně úspěšný.*

Tyto doklady z korpusu ukazují na výskyty GEN.SG a GEN.PL po *půl* v LOC mimo SČV i v nefrazeologickém spojení, avšak je nutné říci, že v nefrazeologických spojeních, která jsem našla, byl tvar GEN. SG i GEN.PL negramatický.

3.6.4.2. Čtvrt

V LOC *čtvrt* (52 výskytů, z toho 38 výskytů následovaný JPP) je JPP ve stejném pádě ve 37 případech (1), jednou v GEN.PL (2). Vzhledem k pádovému synkretismu některých tvarů JPP nebylo možné určit jejich přesné tvary (3), avšak předpokládám, že jde o LOC, jenž je řízen vyšší větnou stavbou (3). PL *čtvrt* se chová stejně jako SG, na JPP nemá žádný vliv (4).

(1) *Po čtvrt hodině se proti nám zjevila kolona saní (...)*

(2) *Základní 428i s benzinovým přeplňovaným dvoulitrem začne na 48 200 eurech, tedy asi milionu a čtvrt korun.*¹⁷

(3) *Sešel jsem se s doktorem Kučerou až po čtvrt století.*

(4) *Odstupujeme od kupní smlouvy, protože kvůli odvolání a sporům mezi dlužníkem a věřitelem ani po tři čtvrtě roce k transakci nedošlo.*

V korpusu jsem opět hledala další tvary v GEN, ale nenašla jsem ani jeden jediný.

¹⁷ V souvislosti s tímto příkladem opět odkazuji na DP P. Jiranové, která se mimo jiné zabývá tvarem JPP po SČV typu *dva a půl* (2008: 38–58).

3.6.5. INS

3.6.5.1. *Půl*

V INS *půl* (celkem 51 výskytů, toho 35 následovaných JPP) se instrumentální tvar vyskytl ve 34 případech. (1). Jedenkrát se vyskytl tvar v GEN. U tohoto příkladu však výraz *půl* byl součástí SČV (2).

(1) *Byla to jména opravdových hrdinů druhé světové války, rytířů bojujících proti Východu, kteří před více než půl stoletím padli do ruského zajetí (...)*

(2) *Ale takové upřesnění činilo smrt (...) stejně jako nutnost spojovat ji s tebou, která jsi byla (...) odloučená od toho chladného jarního dne rokem a půl neexistence.*

Chtěla jsem zjistit, jestli GEN JPP proniká i po *půl* (v případech, kdy *půl* není součástí SČV) v INS. V korpusu jsem dohledala 114 výskytů (2). Opět se zde ale vyskytl problém nepřesného tagování u homonymních tvarů v paradigmatu JPP, tudíž nelze říci přesný počet JPP v GEN. Na základě odhadu předpokládám 30 takových případů. Je však nutné znovu upozornit na negramatičnost takových spojení (stejně jako u zbylých pádů).

(2) *V malém hrnečku ohřejte mléko (...) s půl lžičky skořice a hřebíčkem.*

3.6.5.2. *Čtvrt*

V INS *čtvrt* (39 výskytů, z toho 28 výskytů následovaných tvarem JPP) kopíruje JPP pád číslovky ve 26 případech (1). Zbylé dva případy jsou v GEN.SG (2a) (2b).

(1) (...) *jako když před čtvrt hodinou spolu s otcem vstoupili do nemocničního pokoje.*

(2a) (...) *který ve spojení s třemi čtvrtěmi gigabytu paměti dodává telefonu poměrně slušnou rychlost.*

U tohoto příkladu je zajímavé komentovat spojení *třemi čtvrtěmi*, které není ustrnulé. Pokud by tvar ustrnulý byl, JPP by nebylo v GEN, ale v INS (*se tři čtvrtě gigabytem*). Vzhledem k morfologické povaze tohoto neustrnulého spojení lze říci, že se *třemi* chová jako číslovka a *čtvrtěmi* jako standardní substantivum.

(2b) (...) *Třiačtyřicetiletý Pokorný, který od ledna usedl na špičku Modré pyramidy – stavební spořitelny se skoro tři čtvrtě milionu klientů (...) je původně vystudovaný strojař.*

V této větě je JPP v GEN negramatické.

3.6.6. Závěr

3.6.6.1. *Půl*

Zjistila jsem, že v naprosto drtivé většině se u NOM (82 výskytů¹⁸) a ACC (517 výskytů) výrazu *půl* vyskytuje JPP v GEN.SG (591 případů, z toho 511 u ACC a 80 u NOM). 5× se vyskytl i GEN.PL (1× u NOM a 4× u ACC *půl*), řídké byly i případy JPP v NOM nebo ACC (3 případy, 2 tvary JPP v ACC u ACC *půl*, 1 tvar v NOM u NOM *půl*). Takové NOM a ACC jsou Jazykovou poradnou hodnoceny jako gramaticky chybné. V ostatních pádech je tvar JPP řízen vyšší větnou stavbou. Výjimku tvoří JPP po *půl* v LOC, kam proniká GEN, a to ve spojeních typu *na půl cesty/na půli cesty*, které hodnotím jako frazeologické. Kromě toho byly ale nalezeny korpusu SYN_6 i doklady genitivních tvarů v nefrazeologických spojeních, které jsou negramatické (*s půl lžičky*). To dokládá nejistotu při používání výrazu *půl*.

3.6.6.2. *Čtvrt*

Stejná situace je u výrazu *čtvrt*. I zde se po NOM a ACC (NOM 67 výskytů, ACC 594 výskytů) JPP vyskytuje nejčastěji v GEN.SG (65 u NOM, 593 u ACC). V analýze se vyskytl pouze jeden případ JPP v ACC, jeden v NOM a jeden v GEN.PL (v ostatních případech šlo o SČV). V ostatních pádech, až na malé výjimky (dohromady pouze 3 případy GEN, 2 z nich ale byly negramatické), JPP kopíruje pád výrazu *čtvrt*. Tento výsledek se týká i výrazu *tři čtvrtě* (*čtvrt* i *tři čtvrtě* jsem analyzovala dohromady), avšak je nutné znovu zmínit spojení *s třemi čtvrtěmi gigabytu*, které se vymyká z tohoto závěru a u kterého neustrnulý PL ovlivňuje tvar JPP.

Na základě těchto charakteristik JPP je nutné zmínit, že se v určitém ohledu rozchází s tvrzením Karla Hausenblase, který tvrdí, že se *půl* a *čtvrt* v přímých pádech pojí s GEN.SG (Hausenblas 1966: 302). Hausenblas ve svém článku uvádí jen standardní případy. Analýza však ukázala i výskyt případů, do kterých analogií pronikají jiné tvary (*strávit půl rok*). Až na výše zmiňované odchylky se potvrdilo i tvrzení Trávníčka (Trávníček 1949: 541) o genitivním tvaru JPP po přímých pádech a tvarech JPP v nepřímých pádech, které jsou řízeny větnou stavbou.

Na základě dokladů o různorodosti tvarů JPP a typů chyb způsobených analogií s ostatními číslovkami se lze přiklonit k číslovkové platnosti výrazů *půl* a *čtvrt*. Pro přehledné shrnutí výsledků týkajících se tvaru JPP odkazuji na Tabulku 3 a na Tabulku 4 v části Přílohy.

¹⁸ Pokud není uvedeno jinak, počty výskytů v závorkách říkají, kolik případů bylo následovaných JPP.

3.7. Shoda přívlastku shodného (PKS)

Snažila jsem se dohledat v literatuře informace k přívlastkové shodě, ale jediné, které jsem našla, byly v *Mluvnici spisovné češtiny* Františka Trávníčka (detailnější popis v teoretické části).

Analyzované výskyty jsem rozdělila na tři typy: PKS rozvíjí a) celé spojení (*půl/čtvrt* + JPP), b) pouze JPP, nebo c) pouze *půl/čtvrt*. U výskytů určuji substantivní, nebo číslovkovou shodu. Pro připomenutí uvádím, že výrazy typu *půldruhého metru* jsem neanalyzovala. Tento typ číslovky je specifický a charakteristika příliš komplikovaná (nejednotné užívání tvarů JPP, ustrnování, nejistota v užívání složených tvarů atd.). Detailněji se touto problematikou zabývá P. Jiranová (Jiranová 2008: 66–72).

3.7.1. PKS rozvíjí spojení výrazu *půl/čtvrt* + JPP

V analyzovaném vzorku bylo nalezeno dohromady 20 případů (7 případů týkajících se *půl* a 13 týkajících se *čtvrt*), v nichž shodný přívlastek rozvíjí celá spojení (příklady (1)–(9)). U *půl* i *čtvrt* byl PKS jak v SG (u *půl* 5×, u *čtvrt* 8×), tak v PL (u *čtvrt* 5×, u *půl* 2×). Tvary přívlastku v PL byly gramatické, pokud výraz, který přívlastek řídí, byl rovněž v PL (vyskytl se 1 takový příklad (9)). Zbylé tvary v PL jsou však negramatické (4 u *čtvrt*, 2 u *půl*) Pro jejich ilustraci uvádím a komentuji jen vybrané příklady (5), (6), (7). Příklad (8) kvůli dvojznačné interpretaci komentuji podrobněji.

(1) (...) *a další čtvrt hodiny se veškerá pozornost náležitě soustředila na pečený cassoulet.*

(2) (...) *byla bych vyloučená z pravidelných setkání u kafe na dobrého půl roku.*

(3) (...) *míč se odrazil od břevna a dopadl dobrého půl metru za brankovou čáru.*

(4) *Žákovská liga na Valašsku má za sebou první půl rok.*

(5) (...) *jako by klidně mohl vyhodit komínem dalších čtvrt milionu a ještě si to užít.*

V této větě přívlastek není v jednotném čísle. Tvar *dalších* se do vět mohl dostat z důvodu vysoce frekventovaného GEN.PL JPP ve spojení s číslovkami, který je automaticky rozvíjen přívlastkem v GEN.PL (*pět dobrých lidí*). Ve větě (2) je však tento tvar negramatický. Ve větě není shoda, tudíž nelze určit její druh.

(6) *Takhle vyloženě ne, aspoň za těch půl roku, co pod Jonem Cooperem v NHL hraju.*

I tento tvar PKS v PL je negramatický. Za gramatický se dá považovat *za toho půl roku* nebo *za ten půlrok*. Stejně jako u věty (2) ani v této ukázce není shoda, tím pádem nelze určit její druh.

(7) *Mezi těmito svátky je rovných půl roku.*

Za gramatický způsob vyjádření by mohlo být považováno *rovného půl roku* nebo *rovný půlrok*. Jedná se o stejný případ jako u vět (5)–(7).

(8) (...) *kde lidé před ním prostáli s otevřenou hubou celé čtvrt hodiny (...)*

Podle kontextu není jasné, zda mluvčí myslí *čtvrt hodiny* ve významu ‚patnáct minut‘, nebo více čtvrt hodin. Pokud by interpretace věty odpovídala prvnímu zmíněnému významu, tvar přívlastku by vyjadřoval číslovkovou shodu se jménem *hodina*. Další způsob, jak vyjádřit stejný význam, by bylo spojení *celou čtvrt hodinu*, které považují za častější. Pokud by interpretace odpovídala druhému způsobu a PKS by byl v PL, opět by se jednalo o číslovkovou shodu.

(9) *Zcizených čtvrt milionu dat se podle Guardianu vešlo na USB flash disk.*

V této větě je PL přívlastku gramatický, protože je řízen jménem (*data*), které vyjadřuje množné číslo.

Na příkladech (1)–(4) lze vidět, že přívlastek vztahující se sémanticky k celému spojení *půl/čtvrt + JPP* tvarově vždy rozvíjí JPP, jedná se o číslovkovou shodu. Pokud by se přívlastek vztahoval k *půl*, tak by např. ve spojení (2) byl jeho tvar *dobrou (...)* *byla bych vyloučena z pravidelných setkání u kafe na dobrou půl roku*. Toto spojení, které je stejné, jako uvádí Trávníček (*dobrá čtvrt hodiny*) (Trávníček 1948: 540), považují za negramatické, hledala jsem v korpusu výskyty podobného typu, avšak nic jsem nenašla. I toto zjištění ukazuje na číslovkovou platnost výrazů, protože číslovky na rozdíl od substantiv nejsou běžně rozvíjeny přívlastkem.

U příkladu (4) předpokládám, že *rok* je JPP v NOM. Je dobré připomenout, že dle Jazykové poradny je spojení *půl rok* chybné. Za správné by dle Poradny bylo považováno *půlrok* nebo *půl roku*. Pokud by byla užita varianta *půl roku*, změnil by se tvar přívlastku na *prvního*, který by byl řízen genitivním tvarem *roku*.

Jelikož v analyzovaných datech bylo velmi málo nosných příkladů, pro lepší charakteristiku jsem opět hledala v korpusu. Pokoušela jsem se vyhledat všechny případy, ve kterých by se před *půl* v časovém významu objevovalo adjektivum, zájmeno neurčité, osobní, ukazovací

nebo vztažné, neboli takové slovní druhy, které mohou fungovat jako přívlástek shodný. Kvůli velkému počtu výskytů a kvůli lepší přehlednosti jsem hledala případy, kdy je *půl* rozvíto zájmenem ukazovacím. Našla jsem 85 takových výskytů. Ručně jsem vytřídila nerelevantní tvary (případy, kdy PKS nerozvíjí *půl*, ale jiný člen, např. *toho půl procentního bodu*, nebo kdy zájmeno není ve funkci PKS, např. *trvalo to půl roku*). Po vytřídění se na první pohled zdálo, že zájmeno *to* rozvíjí *půl* přibližně ve 30 případech. Po analýze nalezených dokladů se ale ukázalo, že ani nalezené případy se netýkají rozvíjení pouze výrazů *půl/čtvrt*, ale udání času (1), (2).

(1) *Je pravda, že když se končí kolem té půl druhé až půl třetí, že v těch špičkách jsou křižovatky dost ucpané.*

V této větě je ukazovací zájmeno (*té*) v ženském rodě a odkazuje ke slovu *hodina*, které ale není explicitně vyjádřeno. Jedná se o elipsu tohoto slova.

(2) *Co děláte v těch půl čtvrté ráno?*

U tohoto případu je PKS (*těch*) v PL, což způsobuje analogie s číslovkami typu *pět*.

Počet tvarů přívlátku v SG (13) a PL (14) byl srovnatelný.

Dále jsem zjišťovala frekvenci ADJ ve funkci PKS před *půl* v časovém významu typu *ranní půl osmá* (s elipsou JPP *hodina*). Kvůli větší přesnosti a kvůli jednoduššímu analyzování jsem sestrojila dva dotazy. V prvním jsem hledala pouze SG ADJ, ve druhém pouze PL ADJ. Plurál se objevil 54× (1), singulár 885× (2). U SG i PL je opět nutné brát v potaz výjimky, které do analýzy nelze zahrnout (případy, kdy je ADJ před *půl* řízeno JPP a nerozvíjí pouze *půl*, např. *necelým půl rokem*), chybné tagování (záměna ADJ za SUBS, např. *dostali chovanci vepřovou se zelím a bochánky folokraticky, mužský litr piva, ženský půl*). Opět jsem vytvořila vzorek¹⁹ a u obou dotazů jsem určila přibližný počet relevantních tvarů. U PL (1a), (1b) jsem došla ke 45 výskytům, kdy je *půl* rozvíto ADJ v PL, u SG (2a), (2b) k přibližnému výsledku 760.

(1a) *Oslavy začnou o sobotních půl třetí (...)*

(1b) *Když mě to osudné ráno jedenadvacátého místo obvyklých půl osmé babička probudila už v půl páté, zprvu jsem nevěděl, co se děje.*

(2a) *Na zítřejší půl pátou odpolední také studenti svolali na Vítězné náměstí protestní akci.*

¹⁹ Jelikož jsem našla jen 50 výskytů ADJ v PL, nemohla jsem vytvořit větší vzorek. Analyzovala jsem tudíž všech 50 případů, u SG jsem vytvořila vzorek o 50 výskytech.

(2b) *První prodejci se objevují se svým zbožím již kolem ranní půl sedmé.*

Abych ověřila podobnost *čtvrt s půl*, opět jsem hledala v korpusu případy, kdy je výraz typu *sobotních čtvrt na čtyři* v časovém významu rozvíjen adjektivem, a našla jsem 22 případů. Z těchto případů byl v 16 případech PKS v PL (1a), v 5 případech v SG (1b), jedenkrát byl výskyt nerelevantní. Výskyty ADJ před spojením typu *sobotních tři čtvrtě na čtyři* tyto výskyty potvrzují: z 20 nalezených výskytů bylo 15 v PL (2a), 3 v SG (2b), 2 byly nerelevantní – opět převládá PL. Na rozdíl od *čtvrt* by měl být PKS před *tři čtvrtě* pouze v PL, protože vyjadřuje stejné číslo.

(1a) *Do včerejších čtvrt na čtyři tam jinak přišlo pouhých sedmačtyřicet z celkových 1031 registrovaných voličů.*

(1b) *Volební místnost okrsku číslo 8 na kroměřížském gymnáziu navštívilo do páteční čtvrt na čtyři pouhých sedmačtyřicet z celkových 1031 registrovaných voličů.*

(2a) (...) *udržela ho ve varu až do závěrečné tři čtvrtě na tři.*

(2b) (...) *akce začíná ve zmíněných tři čtvrtě na deset ráno.*

Upozorňuji na ukázky (1a) a (1b). V jednom článku v Deníku Moravia se přívlastek rozvíjející *čtvrt* jedenkrát objevil v SG a jedenkrát v PL čísle. Svědčí to o nejistotě užívání tvaru přívlastku, který rozvíjí *čtvrt* v časovém významu.

Pro upřesnění uvádím, že jsem v korpusu sestrojila dva dotazy. První dotaz se týkal rozvití časového významu *čtvrt*, které bylo v SG (1a), (1b), druhý rozvití časového významu *čtvrt*, které bylo v PL (2a), (2b).

Rovněž jsem hledala ukazovací zájmena ve funkci přívlastků, avšak našla jsem pouze 4 výskyty (3a), (3b) a všechny tři byly v PL (při zjišťování tohoto jevu jsem opět sestrojila dva dotazy. První (3 výskyty) se týkal rozvití *čtvrt*, které bylo v SG, druhý rozvití *tři čtvrtě* (1 výskyt).

(3a) *Poté budeme čekat na znamení z Rádia Impuls, abychom v těch čtvrt na čtyři všichni společně balónky vypustili (...)*

(3b) (...) *pak skončíte v ty tři čtvrtě na čtyři.*

Adjektivní i zájmenný přívlastek rozvíjející *čtvrt* (v SG i v PL) byl tedy na rozdíl od *půl* častěji v PL než v SG.

3.7.2. PKS rozvíjí jen JPP

Také byly nalezeny případy (5)–(6), kdy přívlastek rozvíjel pouze JPP. U *půl* byly nalezeny 3 takové výskyty, u *čtvrt* 15 (tento typ rozvíjení u *čtvrt* převládal). Přívlastky jsou řízeny substantivem, žádné specifické vlastnosti nemají, jedná se o standardní shodu mezi adjektivem a substantivem.

(5) *Tyto taxy se pohybují od půl tourského groše za citaci vaudienci contradictarum až k dvanácti tourským grošům za registr definitivního rozsudku (...)*

(6) *Základní sazba klesla o čtvrt procentního bodu na 0,5 procenta.*

3.7.3. PKS rozvíjí jen *půl/čtvrt*

PKS nikdy nerozvíjel pouze výraz *půl*, *čtvrt* jen v případech, kdy *čtvrt* popisovalo část století (1a), (1b) nebo *čtvrt* Měsíce (2).

(1a) (...) *prodal celý majetek v poslední čtvrti století.*

(1b) *Novobaroko (pseudobaroko) – krátké údobí poslední čtvrti 19. století, které tehdy ovládlo krátce historizující evropskou tvorbu (...)*

(2) *Nakreslete, jak uvidí večer Měsíc v první čtvrti (...)*

I když přívlastek rozvíjí pouze *čtvrt*, tak se tato spojení chovají jako spojení typu *první polovina*, kde má *polovina* všechny morfologické vlastnosti substantiva.

3.7.4. Závěr

Je tedy možné na základě analýzy shrnout, že *půl* i *čtvrt* bývají rozvíjeny ve velkém počtu případů jako část spojení *půl/čtvrt* + JPP, kdy přívlastek sémanticky rozvíjí celou skupinu a tvarově je řízen JPP a jedná se o číslovkovou shodu (v analýze se číslovková shoda vyskytla 15×, z toho 5× u *půl*, 10× u *čtvrt*). Vyskytly se i případy (4 u *čtvrt*, 2 u *půl*), ve kterých přívlastek sice sémanticky rozvíjel celé spojení, avšak nebyl ve shodě s morfologickými vlastnostmi jména, které jej má řídit (*mohl vyhodit komínem dalších čtvrt milionu*). Na základě dalšího korpusového výzkumu, které se týkalo pozorování přívlastku vztahujícího se k celému spojení, jsem zjistila, že je *půl* v časovém určení s elipsou JPP hodina (typu *ranní půl osmá*) častěji

rozvíjeno přívlastkem v SG (*na zítřejší půl pátou*), *čtvrt* v PL (*do včerejších čtvrt na čtyři, ve zmíněných tři čtvrtě na deset*).²⁰

Přívlastek dle dohledaných dokladů a dle analýzy nikde nerozvíjí pouze *půl*, *čtvrt* pouze ve významu ‚čtvrt století‘ nebo ‚část Měsíce‘, kde se ale *čtvrt* i chová na rozdíl od jiných příkladů jako pravidelné substantivum. Spojení *první čtvrt Měsíce* a *poslední čtvrt století* uvádí i ASSČ. Malý počet výskytů přívlastků rozvíjejících pouze *čtvrt/půl* opět ukazuje na číslovkové vlastnosti výrazů. Substantiva totiž bývají rozvíta přívlastkem naprosto běžně. U případů, ve kterých PKS rozvíjí pouze JPP, se nevyskytly žádné nestandardní jevy. Pro přehledné shrnutí výsledků týkajících se přívlastkové shody odkazují na Tabulku 5, Tabulku 6 a Tabulku 7.

3.8. Shoda podmětu a přísudku

V analýze jsem rovněž pozorovala, v jakých případech mělo *půl* nebo *čtvrt* vliv na tvar přísudku. Zaměřovala jsem se především na shodu mezi podmětem a přísudkem. Za prvé jsem se zabývala případy, kdy *půl/čtvrt* stálo bezesporu v pozici podmětu, tzn. nebylo součástí přísudku (*Uplynulo půl roku*). Do takovýchto případů řadím i SČV, jejichž součástí je *půl/čtvrt* (*dva a půl tisíce, dvě a čtvrt minuty*). U podmětů obsahujících *půl/čtvrt* jsem následně určila, zda se jedná o číslovkovou, nebo substantivní shodu, nebo přísudek shodu nevyjadřuje. Za druhé jsem pozorovala případy, ve kterých *půl/čtvrt* bylo součástí přísudku jmenného se sponou a zároveň se jednalo o bezpodmětné věty (*Je půl osmé večer*). I u těchto případů jsem určovala druh shody. Bližší informace k číslovkové a substantivní shodě jsou popsány v teoretické části. Pouze připomínám, že za číslovkovou shodu považují výskyty typu *Půl hodiny uběhlo.*, za substantivní *Půl hodiny uběhla.*

3.8.1. *Půl/čtvrt* v pozici podmětu

Ve výskytech, ve kterých byl výraz v pozici podmětu, se vyskytly 2 případy, v nichž přísudek vyjadřuje substantivní shodu (1a) (1b), 47 případů přísudku vyjadřujícího číslovkovou shodu (23 u *půl*, 24 u *čtvrt*) (2a) (2b), 45 případů, kdy přísudek nevyjadřuje shodu, protože slovesný tvar je v přítomném čase činného rodu (18 *čtvrt*, 28 *půl*) (3a) (3b), a tři případy (resp. 5, více dále), které buď považuji za specifické, nebo obsahovaly několikanásobný podmět (a tudíž

²⁰ Je potřeba zdůraznit, že výsledky z korpusu nejsou kvůli pádovému synkretismu některých slov a kvůli nepřesnému tagování naprosto spolehlivé.

nebylo na místě určovat substantivní, nebo číslovkovou shodu) a které jsem se rozhodla nezařadit ani k jedné kategorii (4a) (4b) (4c).

(1a) (...) *uplynuly dvě a půl minuty.*

V této větě je podmětem SČV, který ovlivňuje přísudkovou shodu.

(1b) *Do koše putovala více než půl hodina záběrů.*

U této věty není podmět součástí SČV, přísudek je řízen slovem *hodina*, tím pádem vyjadřuje ženský rod a substantivní shodu.

(2a) *Do druhého pilíře penzijního systému by se proto by se mohlo zapojit půl milionu až milion osob (...)*

(2b) *Podle něj loni do Evropy zavítalo zhruba loni do Evropy zavítalo zhruba čtvrt milionu Tchajwanců, včetně obchodníků.*

(3a) *Na ligu chodí dva a půl tisíce lidí.*

(3b) *Dále lidé také hojně využívají e-mailovou konverzaci, ročně nám chodí čtvrt milionu mailů.*

(4a) *Od té doby pomalu uplynulo čtvrt století.*

U vět, kde byl podmět ve 3. os. SG., nešlo určit shodu, protože tvar přísudku by byl stejný v obou shodách. Typy těchto výskytů se objevují 3× (2 u *půl*, 1 u *čtvrt*).

(4b) *Na stole muselo být šest lahví chambertinského vína, půl láhve dezertního vína a půl láhve likéru.*

Problematika několikanásobného podmětu rozvitého kvantitativním přívlastkem je poměrně složitá a mluvnické uvádějí jen kusá doporučení, jak se s ním vypořádat. V této větě považuji za podmět *šest, půl a půl*, členy *lahví, vína* a *láhve* potom za přívlastek. *Šest* stojí nejbližší přísudku, tudíž číslovková charakteristika tohoto výrazu ovlivňuje tvar přísudku, který je ve 3. os. SG středního rodu.

(4c) *Na policii se zatím dostal také funkční granát, protitanková mina nebo téměř čtvrt kilogramu plastické trhavin semtex.*

Stejný případ je v této větě. V roli podmětu zde stojí *granát, mina* a *čtvrt*. Tvar přísudku vyjadřující substantivní shodu je opět ovlivněn nejbližší stojícím podmětem (*granát*).

3.8.2. *Půl/čtvrt* je součástí přísudku

Půl i *čtvrt* jako součást přísudku jmenného se sponou v bezpodmětných větách vyjadřovaly číslovkovou shodu (1a), (1b) ve 36 případech (15 *půl*, 21 *čtvrt*), shodu nevyjadřovaly (2a), (2b) ve 27 případech (14 *půl*, 13 *čtvrt*) a substantivní shodu vyjadřovalo pouze *půl* ve 2 případech (3a), (3b).

(1a) *Moje máma od něj utekla, když mi bylo půl roku.*

(1a) *Bylo tři čtvrtě na sedm.*

(2a) *Pokud tedy vůbec čtvrt na osm je.*

(2b) *Je půl osmé večer.*

(3a) *Dominika začal vychovávat táta Hašek, byl mu rok a půl (...)*

(3b) *Když mu byly tři a půl, doporučili nám odstranění zvětšené nosní mandle.*

V případech (3a) a (3b) se jedná o SČV, který má vliv na substantivní shodu.

Co se týče číslovkové shody (např. *Bylo čtvrt na sedm.*), analýza potvrzuje tvary uvedené v Trávníčkově *Mluvnici* (*bylo tři čtvrti na tři, čtvrt hodiny uběhlo*).

V analýze byla jen jedna věta, kdy *půl/čtvrt* bylo součástí přísudku, avšak na tvar přísudku měl vliv rod podmětu (*Tržby byly dvě a čtvrt miliardy.*) Rovněž je potřeba zmínit případy, ve kterých výrazy sice byly v NOM, ale nebyly podmětem, tudíž neměly na tvary přísudky vliv (6 u *čtvrt*, 8 u *půl*). Dle mého názoru se jedná o NOM jmenovací věty typu *Hmotnost půl tuny není k zahození*.

3.8.3. Elipsa slovesa

V analýze jsem se rovněž setkala s 64 větami (27 *půl*, 37 *čtvrt*), které neobsahovaly slovesný výraz ve finitním tvaru, tudíž jsem nemohla určit shodu s přísudkem. U všech případů se jednalo o elipsu slovesa. O shodě u těchto případů nelze nic říct, neboť nelze určit, v jakém čase by mluvčí použil sloveso např. v kontextech (7) a (8).²¹

(7) *Kolik času mi zbývalo? Tak hodina. Maximálně hodina a půl.*

(8) *Tři čtvrtě na čtyři.*

²¹ Ostatní charakteristiky u výrazů jsem však v těchto případech určovala a zahrнула do analýzy.

U příkladu (7) by sice sloveso v přítomném čase být nemohlo, avšak nevíme, zda by mluvčí odpověděl *Zbývala mi hodina a půl*, nebo *Zbývalo mi hodinu a půl*.

3.8.4. Závěr

Odborná literatura nenabízí žádná vodítka k popisu shody mezi *půl/čtvrt* v roli podmětu s přísudkem (kromě ukázek v *Mluvnici spisovné češtiny*, které ale nejsou blíže specifikované), tudíž nelze žádné tvrzení potvrdit ani vyvrátit. Připomínám ale tvrzení NESČ, že pokud stojí v roli podmětu základní číslovka od pěti výše nebo číslovka neurčitého typu, má sloveso 3. os. SG středního rodu (*Pět/několik chlapců odešlo.*). Potvrdilo se, že sloveso shodující se s výrazy *půl* a *čtvrt* opravdu vyjadřuje 3. os. SG (středního rodu, pokud slovesný tvar jmenný rod vyjadřuje), tj. vyjadřuje číslovkovou shodu, což přispívá k tvrzení o číslovkové platnosti *půl/čtvrt* (jedná se o společný rys s číslovkami typu *pět*). Stejně tvary (*čtvrt hodiny uběhlo*) uvádí i *Mluvnice spisovné češtiny*.

Pokud je *půl/čtvrt* v pozici podmětu, číslovkovou shodu (např. *video vidělo půl milionu lidí*) vyjadřuje ve 47 případech (23× *půl*, 24× *čtvrt*), shodu nevyjadřuje (*každoročně nám chodí čtvrt milionu mailů*) ve 46 případech (28× *půl*, 18× *čtvrt*) (např. *půl milionu za to stojí*), substantivní ve dvou případech (pouze u *půl*, 1× se jednalo o SČV– *uplynuly dvě a půl minuty*, 1× o nesložený – *do koše putovala půl hodina záběrů*). U pěti vět nešlo určit shodu, neboť se jednalo o specifické případy.

V případech, kdy *půl/čtvrt* byly součástí přísudku, číslovková shoda byla vyjádřena 36× (15× *půl*, 21× *čtvrt*, např. *Bylo teprve půl sedmé ráno*) a substantivní 2×, v obou případech se jednalo o SČV (pouze *půl*, např. *byl mu rok a půl*). Shoda nebyla vyjádřena ve 27 případech (14× *půl*, 13× *čtvrt*, např. *je čtvrt na sedm*).

Lze shrnout, že v analýze převládá číslovková shoda, čímž jsou výrazy podobné číslovkám typu *pět*. Substantivní shoda se vyskytla velmi málo (pouze ve 4 případech, z toho ve 3 byl výraz součástí SČV, ve kterých je substantivní shoda obvyklá).

Pro přehlednější shrnutí této problematiky odkazuji na Tabulku 8, Tabulku 9 a Tabulku 10 v části Přílohy.

3.9. Sporné příklady

Na závěr této části ještě zmíním specifické případy, u nichž bylo nejednoznačné určení pádu výrazů (1), nebo určení jejich větněčlenské platnosti bylo buď zajímavé komentovat (2a), (2b),

nebo bylo nejednoznačné (3a), (3b). Připomínám, že tyto věty jsou stále součástí vzorku, ale vymezené charakteristiky u nich neurčuji, patří do neanalyzovaných případů.

(1) (...) *vyžadována pokročilá správa a dlouhý životní cyklus (tři a půl roku)*

V této větě může být výraz *půl* v NOM, nebo v ACC. V NOM by byl v takovém případě, kdyby závorka *tři a půl roku* byla chápána jako nominativ jmenovací, ACC v případě, kdy by *tři a půl roku* odpovídalo otázce *jak dlouhý?*

(2a) (...) *Vždyť je to jen půl kilometru.*

(2b) (...) *Asi půl míle to bylo, půl míle nahoru ve stejném korytu potoka (...)*

V těchto větách stojí za zmínku komentovat zájmeno *to*. Dle hesla Expletivum v NESČ, podle klasického přístupu ke gramatice angličtiny a podle přístupu transformační generativní gramatiky se jedná o speciální zájmeno, tzv. pleonastické/nereferenční zájmeno neboli expletivum. Expletivum (v těchto případech *to*) stojí na strukturní pozici subjektu ve větách s nevyjádřeným podmětem. V češtině se jedná o zájmena bez fonetické realizace v jednočlenných větách (*Prší*) a také o věty typu *Ono prší. Půl a čtvrt* je v těchto větách v ACC. Expletivem jsem se zabývala z toho důvodu, abych přesně určila ve větách základní skladební dvojici (v případě, že by *půl* bylo podmětem, určovala bych přísudkovou shodu).²²

(3a) *Je mezi nimi rozdíl 14 let a půl metru výšky.*

Zde přesné určení podmětu není jednoznačné. *Půl* může být součástí několikanásobného podmětu (*půl a rozdíl*), nebo může být přívlastkem rozvíjejícím *rozdíl*.

(3b) *Z hlediska ročního dítěte je půl roku půlka života.*

U této věty není jednoznačný podmět. Mohlo by jím být buďto *půl*, nebo *půlka*. U *půl* se vyskytl ještě jeden takový příklad stejného typu.

²² V analýze se vyskytly další 3 věty tohoto typu. Pro stručnost uvádím je dva ilustrační příklady.

4. Závěr

Bakalářskou práci jsem strukturovala do několika částí. V části 1 (Teoretická část) jsem nejdříve stručně charakterizovala číslovky se zřetelem k výrazům *půl* a *čtvrt* ve vybraných mluvnicích a slovnících. Na základě prázdných míst v literatuře, včetně otevřených otázek v DP P. Jiranové, jsem si následně stanovila svoje výzkumné otázky, na základě kterých jsem následně dělala analýzu obou výrazů. Co se týče výzkumných otázek, pozorovala jsem míru ustrnutí výrazů – soustředila jsem se na rozdíl mezi frekvencí ustrnutí a případný rozdíl mezi časovým a nečasovým významem (časovým významem rozumím spojení typu *čtvrt na jednu, půl druhé*, nečasovým významem výskyty typu *půl roku, čtvrt milionu* apod.) a na popis pádů, ve kterých výrazy nejčastěji ustrnují. Další otázkou bylo spojování výrazů se JPP, především jeho tvar. Dále jsem se zabývala spojením *půl/čtvrt* + JPP s přívlaskem, u kterých jsem popisovala a určovala shodu. Shodou jsem se rovněž zabývala v případech, ve kterých měl výraz vliv na tvar přísudku. Poslední otázkou bylo stanovení slovnědruhové platnosti výrazů (předpokládala jsem, že výrazy jsou spíše číslovky než substantiva, a tento předpoklad jsem chtěla analýzou potvrdit).

V části 2 (Teorie k analýze) rozebírám výzkumné otázky a uvádím k nim základní teoretické informace.

V části 3 (Praktická část) nejprve podrobněji popisuji analýzu. Vzorek analýzy se skládal z 1000 tvarů lemmatu *půl* a 1000 tvarů lemmatu *čtvrt* a pocházel z korpusu SYN2015 (1 751 599 slovních tvarů). Součástí vzorku byly i neanalyzované případy (u *půl* 24, u *čtvrt* 5, např. specifická spojení nebo sporné příklady apod.). Na základě výzkumných otázek jsem stanovila několik charakteristik, které jsem u každého lemmatu určovala (tvar JPP, otázka ustrnutí *půl/čtvrt*, určení výskytu výrazu v časovém a nečasovém určení atd.). Pokud se u pozorovaných charakteristik vyskytlo málo materiálu nebo výsledky nebyly zcela jasné, dohledávala jsem další příklady ve větším korpusu SYN_6 (11 266 270 slovních tvarů). Prvním tématem probíraným v praktické části byla ustálená spojení obsahující výraz *půl*, protože se v analýze objevilo několik případů, které jsem považovala za ustálené. Opírala jsem se při tom o *Slovník české frazeologie a idiomatiky* a o *Slovník současné češtiny*. Spojení *S chuti do toho a půl je hotovo* (v analýze 2×) a *na půli cesty/na půl cesty* (v analýze 5×), *poslouchat na půl ucha* (v analýze 3×). jsem našla v těchto slovnících a určuji u nich vymezené charakteristiky. Spojení *půl na půl*, sice ve slovnících uvedeno není, ale charakteristiky u něj určuji, protože spojení *fifty-fifty*, které je charakterizováno jako ‚být si kvit‘ nebo ‚rozdělit se s někým napůl‘, vnímám synonymicky s výrazem ‚rozdělit se s někým půl na půl‘.

Charakteristiky neurčuji u případů, kde *půl* funguje jako příslovce, tj. neohebný slovní druh. ČŘJ považuje za ustálené i *po půl/čtvrtoce, před půl/čtvrt rokem, s tím půl/ čtvrt metrem*, kde *půl* a *čtvrt* je neskloňné. U těchto případů charakteristiky určuji, neboť jsou dobře patrné, za ustálené je ale nepovažuji. Za ustálené jsem se rozhodla považovat i výskyty typu *čtvrt Měsíce* a *čtvrt století*. *Čtvrt* se v těchto případech chová jako pravidelné substantivum. I u těchto výskytů jsou dobře patrné sledované charakteristiky, a proto je určuji.

Abych ověřila předpoklad o číslovkové platnosti *půl* a *čtvrt*, porovnála jsem frekvenci výskytu pádů číslovek a podstatných jmen v publikaci *Statistiky češtiny* s četností pádů *půl* a *čtvrt* v analýze. *Půl* a *čtvrt* kopíruje frekvenci výskytu číslovek, ne podstatných jmen. Další část práce se věnovala míře ustrnutí výrazů v GEN, DAT, LOC a INS. Zjistila jsem, že výraz *půl* se v těchto pádech vyskytuje v 225 z 1000 zanalyzovaných tvarů. Ukázalo se, že *půl* nejčastěji ustrnuje v GEN v časovém (36 výskytů) i nečasovém významu (72 výskytů, z toho 68 ustrnulých tvarů, 4 neuustrulé), dále v LOC (16× časový význam, 49× nečasový, z toho 47 ustrnulých tvarů, 2 neuustrulé), následně v INS (8× časový údaj, 44× nečasový) a nakonec v DAT (1 nečasový výskyt) (např. *do půl hodinky můžete usednu*). U těchto pádů jsem se také věnovala neuustrulým tvarům *půl* v pádech, kde obvykle ustrnují (6 výskytů z 225). Jednalo se o výskyty typu *na/v půli cesty, do půli zad* apod. Ověřovala jsem frekvenci ustrnulých a neuustrulých tvarů v daných spojeních v korpusu SYN_6. Neuustrulé tvary v těchto spojeních byly celkově častější než tvary ustrulé. Nějaká spojení (např. *v půli cesty*) se dle *Slovníku české frazeologie a idiomatiky* ukázala jako frazeologická, existují však i doklady a spojení s neuustrulým tvarem *půl*, která frazeologická nejsou (*do půli stehen*). Výraz *čtvrt* dle analýzy ustrnuje v nepřímých pádech ve 163 případech z 1000. V této části jsem pozorovala dohromady ustrnutí u *čtvrt* i *tři čtvrtě*. Stejně jako *půl*, tak i *čtvrt* nejčastěji ustrnuje v GEN (v časovém výskytu 17×, v nečasovém 53×, z toho 52 ustrnulých tvarů, 1 neuustrulý), dále v LOC (10× časový význam, 42× nečasový význam, z toho 39 ustrnulých tvarů a 3 neuustrulé), následně v INS (7× časový význam, 31× nečasový význam) a jako poslední v DAT (pouze 2×, oboje nečasový význam u *čtvrt*) (např. *po čtvrt na osm zazvonil zvonek*).

Vyskytlo se 5 případů neuustrulých tvarů v těchto pádech, a to ve významu ‚čtvrt Měsíce‘ (2 výskyty), ‚čtvrt století‘ (2 výskyty) a ve významu, kdy *čtvrt* bylo považováno za skloňné a počítatelné substantivum *třemi čtvrtěmi* (pouze 1 výskyt – v korpusu ale byly doklady i o neuustrulých tvarech *čtvrt* v časovém významu – *ke třem čtvrtím na sedm*). Konkrétně tento tvar (*s třemi čtvrtěmi*) se rozchází s tvrzením MČ2 (Komárek a kol. 1986: 122)

o nepočítatelnosti *půl* a *čtvrt*. Ustrnulé tvary ve stejném kontextu se v korpusu na rozdíl od ustrnulých tvarů *půl* nevyskytly. Jak je uvedeno výše, výskyty typu *čtvrt Měsíce* a *čtvrt století* považují stejně jako *Slovník současné češtiny* za ustálená spojení. Výskyt se *třemi čtvrtěmi gigabytu* (ve kterém se *třemi* chová jako číslovka a *čtvrtěmi* jako substantivum) ustálený není. Doklady neustrnulých tvarů vyvrací tvrzení z PMČ (Karlík a kol. 1997: 308) a MČZ (Komárek a kol. 1986: 122) o nesklonnosti výrazů. Zároveň potvrzují Trávníčkovo tvrzení o skloňování *čtvrt* v nečíselných významech (Trávníček 1948: 541).

Po charakteristice míry ustrnutí jsem pozorovala tvar JPP po výrazech *půl/čtvrt*. U NOM *půl* (82 výskytů JPP) a ACC (517 výskytů JPP) *půl* se JPP ve většině vyskytuje v GEN.SG (511 u ACC *půl*, 80 u NOM) (*na půl hodinky se ztratili v lese*). Ukázalo se, že se objevují i tvary JPP v NOM nebo ACC (dohromady 3 případy, 2 tvary ACC u ACC číslovky, 1 v NOM u NOM číslovky, např. *do koše putovala více než půl hodina záběrů*), ty jsou ale dle Jazykové poradny hodnoceny jako negramatické. U NOM a ACC *čtvrt* se JPP opět nejčastěji vyskytuje v GEN.SG (65 výskytů u NOM, 593 u ACC). Opět pronikají i tvary NOM (1 případ, *I čtvrt – nebo půl hodina (...) jim pomůže lépe se soustředit*) a ACC (1 případ, *(...) jsou nashromážděny výtisky za jednu a čtvrt miliardu korun*), které jsou Jazykovou poradnou hodnoceny jako negramatické, stejně jako u *půl*. Až na výjimky bylo v ostatních pádech JPP ve stejném pádě jako výraz *půl/čtvrt*. Výjimky tvoří GEN JPP po *půl* v INS a LOC a po *čtvrt* v INS. Po LOC *půl* pronikl GEN převážně ve spojení, která považují za frazeologická (*na půli cesty*), avšak GEN byl nalezen v korpusu SYN_6 i v dalších spojení. Ta jsou ale negramatická (*Když se po půl hodiny vrátila ke svému vozidlu na parkoviště...*). Po INS *půl* také pronikají genitivní tvary, avšak pokud nebyly součástí SČV (např. *Rokem a půl neexistence*), byly jednoznačně negramatické (*V malém hrnečku ohřejte mléko (...) s půl lžičky skořice a hřebíčkem*). Tyto negramatické tvary rovněž pocházejí z korpusu SYN_6. Po LOC *čtvrt* nebylo možné přesně určit některé tvary JPP vzhledem k pádovému synkretismu, avšak předpokládám jejich tvar ve stejném pádě jako *čtvrt* vzhledem k vyšší větné stavbě (*Sešel jsem se s doktorem Kučerou až po čtvrt století*). Po *čtvrt* INS v analýze (resp. po *tři čtvrtě*) rovněž proniká GEN (*(...) který ve spojení s třemi čtvrtěmi gigabytu paměti dodává telefonu poměrně slušnou rychlost.*) Konkrétně v tomto spojení je genitivní tvar z důvodu neustrnulého tvaru *čtvrt*, který je skloňován. Je podstatné zdůraznit výskyt tvaru GEN.PL po výrazech *půl/čtvrt*, protože v některých případech ukazuje na podobnost těchto výrazů s číslovkami typu *pět*. Tento tvar se v analýze vyskytl po SČV (*v přepočtu více než devět a půl miliónů korun*) nebo z významových důvodů (*Po měsíci a půl tréninků...*), u těchto typů je spojení gramaticky v pořádku. Občas se ale GEN.PL objeví i u jednoduchého výrazu (*my se kodrcali asi půl kilometrů*), takové spojení je

pak negramatické. GEN.PL JPP se v celé analýze dohromady vyskytl 11×; z toho u *půl* 5× jako součást SČV, 1× jako součást jednoduchého výrazu, u *čtvrt* 5×, z toho 4× jako součást SČV a 1× jako součást jednoduchého výrazu (v korpusu SYN_6 jsem našla další stovky příkladů tohoto typu).

V části zabývající se shodou jsem nejdříve popisovala shodu přívlastkovou a poté shodu přísudkovou.

Co se týče přívlastkové shody, rozdělila jsem pojednání o ní na části podle toho, zda za první PKS rozvíjí sémanticky celé spojení, za druhé PKS rozvíjí jen JPP a za třetí PKS rozvíjí jen *půl/čtvrt*. Došla jsem k závěru, že přívlastek vztahující se sémanticky k celému spojení *půl/čtvrt* + JPP tvarově vždy rozvíjí JPP (*míč dopadl dobrého půl metru za brankovou čáru*). Dále se ukázalo, že pokud přívlastek rozvíjí jen JPP, není ničím specifický (*půl tourského groše*). Samostatné výrazy přívlastek rozvíjí velmi málo (u *čtvrt* se objevily pouze tři příklady, např. *v poslední čtvrti století*, u *půl* ani jeden).

Na základě dalšího korpusového pozorování jsem zjistila, že pokud přívlastky rozvíjí určení času s elipsou slova *hodina* (typ *půl druhé, čtvrt na tři, tři čtvrtě na tři*), jejich tvar se liší podle toho, zda se ve spojení vyskytuje výraz *půl*, nebo *čtvrt*. ADJ v roli přívlastku před *půl* je častější v SG (*na zítřejší půl pátou*), počet ukazovacích zájmen v SG i v PL v roli přívlastku byl srovnatelný (*kolem té půl druhé, v těch půl čtvrté ráno*). Přívlastek tvořený ADJ i ukazovacím zájmenem před *čtvrt* převažoval v PL (*do včerejších čtvrt na čtyři*), přívlastek před *spojením tři čtvrtě* byl rovněž častěji v PL.

Je nutné dodat, že otázka čísla přívlastku, který rozvíjí časový výraz bez elipsy i s elipsou typu *brzké půl třetí* nebo *necelých čtvrt* zatím není dořešena. V literatuře se nenabízí žádná vodítka k popisu těchto případů. Dle korpusu SYN_6 se vyskytují tvary přívlastku jak v jednotném čísle, tak v množném čísle, i když jednotné číslo převažuje (zejména u výskytů s *půl*). Množné číslo přívlastku se před časové údaje tohoto typu dostává zřejmě z důvodu analogie s číslovkami typu *pět*.

Oddíl přísudková shoda jsem opět rozdělila na několik částí. Do první jsem zařadila výskyty, v nichž *půl/čtvrt* bylo v pozici podmětu, do druhé ty, v nichž *půl/čtvrt* bylo součástí přísudku a zároveň se jednalo o bezpodmětné věty.

Ukázalo se, že pokud je *půl/čtvrt* v pozici podmětu, tak číslovkovou shodu (např. *video vidělo půl milionu lidí*) vyjadřuje ve 47 případech (23× *půl*, 24× *čtvrt*) shodu nevyjadřuje (*každoročně nám chodí čtvrt milionu mailů*) ve 45 případech (28× *půl*, 18× *čtvrt*) a substantivní shodu ve

dvou případech, v jednom z těchto případů se jednalo o SČV, ve kterých je substantivní shoda obvyklá (*uplynuly dvě a půl minuty*), v jednom stál výraz samostatně (*do koše putovala půl hodina záběrů*).

V případech, kdy *půl/čtvrt* byla součástí přísudku, byla číslovková shoda vyjádřena 36× (15× *půl*, 21× *čtvrt*, např. *Bylo teprve půl sedmé ráno*) a substantivní 2× (pouze *půl*, v obou případech se jednalo o SČV, např. *byl mu rok a půl*). Shoda nebyla vyjádřena 27× (14× *půl*, 13× *čtvrt*, např. *je čtvrt na sedm*).

Analýza celkově potvrdila můj počáteční předpoklad o číslovkové slovnědruhovému platnosti *půl* a *čtvrt*, a to z těchto důvodů:

Frekvence pádů *půl* a *čtvrt* je stejná jako u číslovek obecně a liší se od frekvence pádů substantiv.

Potvrdila se vlastnost ustrnutí *půl/čtvrt* v GEN, DAT, LOC a INS. Ustrnování pokládám u číslovek za morfologické specifikum, které žádný jiný slovní druh nemá. Paradigma u *půl* i *čtvrt* se ukázalo být velmi omezené a rod většinou nezřetelný. Ve vzorku se objevily pouze 2 tvary u *půl* (*půl* a *půli*), u *čtvrt* 4 tvary (*čtvrt*, *čtvrtě*, *čtvrti* a *čtvrtěmi*). Stejně jako u číslovek typu *pět*, ani u *půl* se z žádných tvarů nedá poznat rod, tvary u *čtvrt* sice ukazují na ženský rod, avšak výskytů není mnoho.

Přívlastek stojící před *půl/čtvrt* nebo před spojením *půl/čtvrt* + JPP gramaticky rozvíjí JPP, avšak sémanticky rozvíjí celou skupinu (*míč dopadl dobrého půl metru za brankovou čáru*). Neobjevil se velký počet přívlastků rozvíjejících pouze *půl/čtvrt*, což opět ukazuje na jejich číslovkový charakter, protože substantivum je rozvíjeno přívlastkem naprosto běžně (gramaticky i sémanticky). Spojení *přívlastek* + *čtvrt století/Měsíce* je specifický případ – *čtvrt* se v tomto typu spojení chová jako substantivum. Lze tvrdit, že *čtvrt* má zachováno více substantivních vlastností než *půl* (tuto úvahu potvrzuje i charakteristika *čtvrt* v *Mluvnici spisovné češtiny* Františka Trávníčka, která je na rozdíl od *půl* rozsáhlejší a popisuje vlastnosti, které jsou podobné jako u substantiv: rozvití výrazu přívlastkem, skloňování výrazu v nečíselných významech ad.).

Číslovkovou platnost potvrzuje i číslovková shoda mezi podmětem (*půl/čtvrt*) a přísudkem (vyšší frekvence výskytů typu *rok a půl uběhlo* než *rok a půl uběhl*). Substantivní shoda je naproti tomu typickým znakem substantiv (*žákyně šla*, *pes utíkal*).

Analýza až na výjimky potvrdila tvrzení K. Hausenblase (Hausenblas 1966: 302), který ve svém článku uvádí, že se v přímých pádech *půl* a *čtvrt* pojí s GEN.SG. V analýze ale byly i případy, kdy se po NOM a ACC *půl/čtvrt* vyskytovalo JPP opět v NOM nebo ACC. Tyto doklady však Jazyková poradna považuje za negramatické (*půl strana*). V nepřímých pádech (o kterých se Hausenblas nezmiňuje) se ukázalo, že JPP je většinou ve stejných pádech jako číslovka. Stejně tvrzení uvádí i *Mluvnice spisovné češtiny*. Tato situace je analogická (kromě ustrnutí tvaru *půl/čtvrt*) jako u číslovek typu *pět*. K tvrzení o číslovkové platnosti přispívá i výskyt GEN. PL, který výrazy sblíží s číslovkami tohoto typu. Analýza tedy ukázala, že výrazy *půl* a *čtvrt* mají více číslovkových vlastností než substantivních, a tudíž je lze s podporou těchto výsledků zařadit k číslovkám.

Pro větší přehlednost jsem k příslušným částem práce vytvořila shrnující tabulky, které se nacházejí v části Přílohy.

5. Seznam zkratek

ACC akuzativ

ADJ adjektivum

ASSČ Akademický slovník současné češtiny

ČŘJ Čeština řeč a jazyk

DAT dativ

DP diplomová práce

GEN genitiv

IJP Internetová jazyková příručka

INS instrumentál

JPP jméno počítaného předmětu

LOC lokál

MČ2 Mluvnice češtiny

MSČ Mluvnice spisovné češtiny

MSČ 1 Mluvnice současné češtiny

NESČ Nový encyklopedický slovník češtiny

NOM nominativ

PKS přívlástek shodný

PL plurál

PMČ Příruční mluvnice češtiny

SČV složený číslovkový výraz

SG singulár

SSJČ Slovník spisovného jazyka českého

VOC vokativ

6. Seznam literatury

BARTOŇ, Tomáš a kol. *Statistiky češtiny*. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2009.

CVRČEK, Václav. Korpusový pohled na postavení číslovek v systému slovních druhů. In *Bohemica Olomucensia*, 2010, č. 2, s. 104–110.

CVRČEK, Václav. *Mluvnice současné češtiny 1. Jak se píše a jak se mluví*. Praha: Karolinum, 2010.

CVRČEK, Václav, ČAPKA, Tomáš, KŘEN, Michal a kol. SYN2015: reprezentativní korpus psané češtiny. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha, 2015. Dostupné na internetu: <http://www.korpus.cz>.

CVRČEK, Václav, ČAPKA, Tomáš, KŘEN, Michal a kol. Korpus SYN, verze 6 z 18. 12. 2017. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2017. Dostupné na internetu: <<http://www.korpus.cz>>.

ČECHOVÁ, Marie, DOKULIL Miloš, HLAVSA Zdeněk, HRBÁČEK, Josef, HRUŠKOVÁ, Zdeňka. *Čeština - řeč a jazyk*. 3., rozšířené a upravené vydání. Praha: SPN- pedagogické nakladatelství, 2011.

GEBAUER, Jan, TRÁVNÍČEK, František. *Gebauerova Příruční mluvnice jazyka českého pro učitele a studium soukromé*. 6. nezměněné vyd. Praha: Česká grafická Unie, 1939.

HAUSENBLAS, Karel. Spojování číslovek se jménem počítaného předmětu aneb "dvacet jedna metrů." In *Slavica Pragensia*, 1966, s. 301–310.

HAVRÁNEK, Bohuslav, JEDLIČKA, Alois. *Česká mluvnice*. 6. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988.

Internetová jazyková příručka. Dostupné na internetu: <<http://prirucka.ujc.cas.cz>>.

JIRANOVÁ, Pavlína. *Morfologická a syntaktická charakteristika českých číslovek vyjadřujících počet entit, souborů a druhů*. 206 s. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav českého jazyka a teorie komunikace. Vedoucí práce Šárka Zikánová. Praha, 2008. [cit. 12. 7. 2019] Dostupné na internetu: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/search/?lang=en&tab_searchas=basic> .

KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek, RUSÍNOVÁ Zdenka. *Příruční mluvnice češtiny*. Vyd. 2., opravené. Praha:, Nakladatelství Lidové noviny, 2003.

KOMÁREK, Miroslav, KOŘENSKÝ, Jan a kol. *Mluvnice češtiny (2). Tvarosloví*. 1. vyd. Praha: Academia, 1986.

KOMÁREK, Miroslav. *Příspěvky k české morfologii*. 2. rozš. vyd. Olomouc: Periplum, 2006.

MEDOVÁ TARALDSENOVÁ, Lucie (2017): Expletivum. In KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek, PLESKALOVÁ, Jana (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. [cit. 12. 7. 2019]. Dostupné na internetu: < <https://www.czechency.org/slovník/EXPLETIVUM> >.

PANEVOVÁ, Jarmila, PETKEVIČ, Vladimír, KARLÍK, Petr a kol. (1), (2017): Shoda. In KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek, PLESKALOVÁ, Jana (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. [cit. 12. 7. 2019]. Dostupné na internetu: < <https://www.czechency.org/slovník/SHODA> >.

REJZEK, Jiří: *Český etymologický slovník*. Voznice: LEDA, 2015.

Slovník současné češtiny. Dostupné na internetu: <<https://www.nechybujte.cz/slovník-soucasne-cestiny>>.

Slovník spisovného jazyka českého, Praha: Nakladatelství ČSAV, 1960–1971. Dostupné na internetu: <<http://ssjc.ujc.cas.cz>>.

ŠTÍCHA, František *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia, 2013.

TRÁVNÍČEK, František *Mluvnice spisovné češtiny. Část I. Hláskosloví – tvoření slov – tvarosloví*. Praha: Melantrich, 1948.

TRÁVNÍČEK, F. *Mluvnice spisovné češtiny. Část II. Skladba*. Praha: Melantrich, 1949.

7. Seznam elektronických zdrojů citovaných příkladů

Bartošová, Jitka. *Svojsíkův závod – Kunovský les* 18. 4. 2015 [cit. 12. 7. 2019] Dostupné na internetu: <<http://www.kon-tikihluk.cz/index.php/pro-oddil/kronika/31-rok-2015/860-svojsikuv-zavod-kunovsky-les-18-4-2015>>.

8. Přílohy

Tabulka 1

Celkový přehled výsledků týkajících se části 3.5 Míra ustrnutí					
ČTVRT	Celkové shrnutí frekvence pádů	Časový význam ustrnulé tvary ²³	Časový význam neustrnulé tvary	Nečasový význam ustrnulé tvary	Nečasový význam neustrnulé tvary
GEN	70	17	–	52	1
DAT	2	–	–	2	0
LOC	52	10	–	39	3
INS	39	7	–	31	1
Celkem	163	34	–	124	5
NOM	120	46	–	74	–
ACC	712	89	–	623	–
Celkem	832	135	–	697	–
Celkový počet	995 ²⁴	169	–	821	5

²³ U této kategorie, stejně tak jako u Tabulky 2, jsou z důvodu lepší přehlednosti výsledky u nepřímých pádů doplněné i o výsledky u NOM a ACC.

²⁴ Připomínám, že součástí vzorku (1 000 lemmat *čtvrť*) bylo u *čtvrť* i 5 neanalyzovaných tvarů.

Tabulka 2

Celkový přehled výsledků týkajících se části 3.5 Míra ustrnutí					
PŮL	Celkové shrnutí frekvence pádů	Časový význam ustrnulé tvary	Časový význam neustrnulé tvary	Nečasový význam ustrnulé tvary	Nečasový význam neustrnulé tvary
GEN	108	36	–	68	4
DAT	1	0	–	1	–
LOC	65	16	–	47	2
INS	51	8	–	43	–
Celkem	225	60	–	159	6
NOM	116	22	–	95	–
ACC	635	52	–	583	–
Celkem	752	74	–	678	–
Celkový počet	976 ²⁵	134	–	837	6

²⁵ Připomínám, že součástí vzorku (1 000 lemmat *půl*) bylo u *půl* i 24 neanalyzovaných tvarů.

Tabulka 3

TVAR JPP									
ČTVRT	Celkový počet výskytů výrazu	Celkový počet tvarů JPP	NOM	GEN.SG	GEN.PL	DAT	ACC	LOC	INS
NOM	120	67	1	65	1	–	–	–	–
GEN	71	52	–	49	3	–	–	–	–
DAT	2	2	–	–	–	2	–	–	–
ACC	712	594	–	593	–	–	1	–	–
LOC	52	38	–	–	1	–	–	37	–
INS	39	28	–	2	–	–	–	–	26
Celkem	978	781	1	702	5	2	1	37	26

Tabulka 4

PŮL	TVAR JPP								
	Celkový počet výskytů výrazu	Celkový počet tvarů JPP	NOM	GEN.SG	GEN.PL	DAT	ACC	LOC	INS
NOM	116	82	1	80	1	–	–	–	–
GEN	108	71	–	71	–	–	–	–	–
DAT	1	1	–	–	–	1	–	–	–
ACC	635	517	–	511	4	–	2	–	–
LOC	65	38	–	9	1	–	–	28	–
INS	51	35	–	1	–	–	–	–	34
Celkem	977	745	1	672	6	1	2	28	

Tabulka 5

PKS rozvíjí spojení půl/čtvrt + JPP		
	PŮL	ČTVRT
Není shoda, negramatické	2	4
Číslovková	5	10
Celkový počet	7	14

Tabulka 6

PKS rozvíjí jen JPP	
Půl	3
Čtvrt	12
Celkem	15

Tabulka 7

PKS rozvíjí jen půl/čtvrt	
Půl	0
Čtvrt	3
Celkem	3

Tabulka 8

PŮL/ČTVRT V POZICI PODMĚTU		
	PŮL	ČTVRT
Substantivní shoda	2	0
Číslovková shoda	23	24
Nevyjádřená shoda	28	18
Nezařazené/specifické případy	3	2
Celkem	56	44

Tabulka 9

PŮL/ČTVRT SOUČÁSTÍ PŘÍSUDKU		
	PŮL	ČTVRT
Substantivní shoda	2	0
Číslovková shoda	15	21
Nevyjádřená shoda	14	13
Celkem	31	34

Tabulka 10

ELIPSA	
PŮL	ČTVRT
27	37